

Att möta ensamkommande
Introduktion och mottagande
av unga asylsökande

Att möta ensamkommande

Introduktion och mottagande av unga asylsökande

Foto: Sara Adelhult.

Ungdomarna på bilderna är nyanlända, men alla är inte ensamkommande.

Formgivning och tryck: ByaTryck AB/GTC, Luleå april 2015

Handboken är en del av det material som projekt Begriplig barnintroduktion för ensamkommande (BEGIN), tagit fram. Du får gärna citera bokens texter, ange i så fall Strömsunds kommun, projekt BEGIN, som källa. Bokens bilder är skyddade av upphovsrättslagen, hör av dig till oss om du vill använda någon av dem.

Kontakt:

Strömsunds kommun

Framtids- och utvecklingsförvaltningen, växel 0670-161 00

www.stromsund.se och www.begripligt.nu

*”Sätt den i händerna
på ny personal, använd den som
diskussionsunderlag eller uppslagsbok,
stryk över och stryk under, kort sagt,
gör den till en levande handbok.”*

Berit Holter, projektledare, BEGIN.

Begriplig barnintroduktion för ensamkommande (BEGIN)

Mål: Att förbättra mottagandet och introduktionen för ensamkommande, asylsökande barn i Strömsund och i Sverige.

Tid: Mellan januari 2014 och juni 2015.

Projektägare: Strömsunds kommun.

Finansiering: Europeiska flyktingfonden, Migrationsverket och Strömsunds kommun.

Projektpartners: Rädda Barnen och Åre kommun.

Projektledare:

Lisa Persson och Berit Holter.

Projektmedarbetare:

Ann Bornestig, Cemile Pekmez, Helen Jonsson, Jeanette Nilsson, Louise Ander, Marie Rislund och Sara Adelhult.

Parallellt projekt: Samtidigt har kommunen drivit projekt "Återvändande ensamkommande" som syftar till att förbättra situationen för de barn som får avslag på sin asylansökan.

Förord

De senaste åren har allt fler barn och ungdomar under 18 år sökt sig till Sverige för att bygga sig en ny framtid utan krig, fattigdom, konflikter och katastrofer. De har brutit upp från sin hemmiljö, från sina föräldrar och vänner. En del av dem är drabbade av människohandel, andra har flytt på egen hand eller med hjälp av familjen. Många bär på minnen av svåra upplevelser som hot, våld och död. Samtidigt är de också självständiga unga människor, rika på erfarenheter och kunskaper.

I Strömsunds kommun finns det tre boenden för ensamkommande barn och unga och en mångårig erfarenhet av att arbeta med nyanlända barn från olika delar av världen. Före 2013 var det framförallt kvotflyktingar med uppehållstillstånd som kom till kommunen, men nu är det också många asylsökande. Det ställer i sin tur nya krav på organisation och arbetssätt. I projektet Begriplig barnintroduktion för ensamkommande (BEGIN), har vi utgått från två tidigare projekt för kvotflyktingar och anpassat metod och material. Målet är att skapa ett bättre mottagande av ensamkommande, asylsökande barn och den här handboken är en del av det arbetet. Syftet med boken är att ge en så bred bild som möjligt av barnets asylprocess, vilka regler och lagar som finns och vilka aktörer som är inblandade. I sista kapitlet beskriver vi också vår metod och berättar om vårt övriga material.

Vi som har gjort boken har olika yrkeserfarenheter från bland annat skola, socialtjänst, elevhälsa, boende och integration. Dessutom har vi fått råd av experter i vårt nätverk och synpunkter från ensamkommande ungdomar och våra projektpartners Åre kommun och Rädda Barnen. Det tackar vi för!

Strömsund april 2015

Projekt BEGIN

Innehåll

KAPITEL 1 BAKGRUND	10
Barnets rättigheter	11
Barn på flykt	12
Avslag och bifall 2014	14
Vem gör vad?	15
KAPITEL 2 – ROLLER OCH ANSVAR	20
Migrationsverkets ansvar	21
Skolan	22
Socialtjänstens arbete och ansvar	23
Boende	24
God man och särskilt förordnad vårdnadshavare	26
Familjeåterförening efter PUT	28
Frivilligt återvändande efter PUT	29
Återvändande efter avslag	29
KAPITEL 3 – SAMTAL	31
Att använda tolk	32
Samtal	34
Olika sorters samtal	36
KAPITEL 4 – SEKRETESS OCH SAMVERKAN	41
Samverkan	42
Kommunikation	43
Sekretess	43
Kompetensutveckling	45
KAPITEL 5 – LÄRA FÖR LIVET	47
Förskola och fritids	48
Kartläggning av tidigare kunskaper	49
Grundskola	51

Mottagningsformer	52
Praktiska strategier i klassrummet	53
Ämnesundervisning och språkutveckling	54
Gymnasieskolan och SFI	56
Modersmålsundervisning	57
SVA – svenska som andraspråk	58
Studiehandledning	60
KAPITEL 6 – FRITID OCH HÄLSA	62
Meningsfull fritid och integration	63
Elevhälsa	65
Kris och trauma	66
Posttraumatiskt stressyndrom	67
Barn- och ungdomspsykiatrisk verksamhet	68
Förhållningssätt	70
KAPITEL 7 – METOD OCH MATERIAL	72
Metod och material	73
Våra ledord	75
Vårt material	76
Råd och rekommendationer	78
Ordlista – Begreppsförklaringar	81
Referenslista och tips på länkar	85

”Barn är barn tills de fyllt 18 år.”

Barnkonventionen

1

BAKGRUND

Barnets rättigheter

Barnkonventionen är tydlig, barn är egna individer med egna rättigheter, och deras rättigheter ska alltid respekteras. Som barn räknas alla människor som inte fyllt 18 år. Hittills har 195 stater i världen antagit FN:s konvention om barnets rättigheter, vilket innebär att de antingen har anpassat sina lagar efter den eller gjort hela konventionen till lag. Sverige har valt att anpassa lagarna men utreder just nu hur barnkonventionen ska kunna bli lag här också¹. Det är dock viktigt att komma ihåg att även om staten har det yttersta ansvaret för att barnkonventionen följs, så är det allas ansvar i vardagen.

Konventionen består av 54 artiklar som på olika vis understryker barns och ungdomars behov och deras mänskliga rättigheter. Barnets rätt till hälsa, till yttrandefrihet och till sina båda föräldrar är några av punkterna, liksom rätten till gratis grundskoleutbildning och språk. Sedan 1997 finns artikel 3 inskriven i den svenska utlänningslagen för att man alltid ska ta hänsyn till barnets bästa i beslut om uppehållstillstånd. Sverige har dock fått kritik från Förenta Nationerna för att det inte görs i tillräckligt stor utsträckning.

Alla artiklar i barnkonventionen är lika viktiga men de fyra artiklar som brukar kallas för grundprinciperna kan användas för vägledning och tolkning av de andra artiklarna. Dessa är:

Artikel 2 Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras.

Artikel 3 Barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla beslut som rör barn.

Artikel 6 Alla barn har rätt till liv, överlevnad och utveckling.

Artikel 12 Varje barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör henne eller honom. Barnets åsikt ska beaktas i förhållande till barnets ålder och mognad.

Läs mer: Barnkonventionen antogs av FN:s generalförsamling 1989 och av Sverige året därpå. www.unicef.se/barnkonventionen

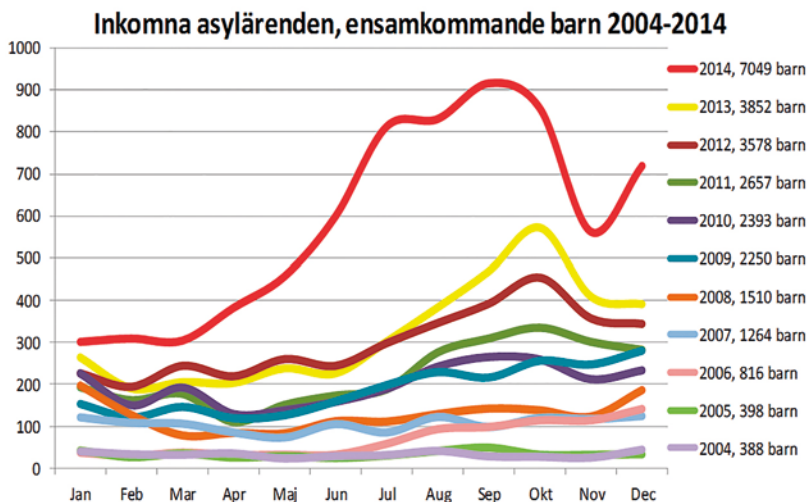
1. En utredning om barnkonventionen som svensk lag beräknas vara klar i juni 2016.

Barn på flykt

Förföljelse, våld, krig, fattigdom och naturkatastrofer tvingar människor på flykt varje dag och flyktingströmmarna bara ökar och ökar. Just nu uppskattar FN att cirka 51 miljoner människor är på flykt världen över. Så många flyktingar har det inte varit sedan andra världskriget. För Sveriges del ökade antalet asylsökande från 54 000 till 81 000 personer mellan åren 2013 och 2014.

Antalet ensamkommande barn har också blivit fler, 2014 var det 7 049 unga människor utan föräldrar som sökte asyl i Sverige, 55 procent mer än året innan. Majoriteten är äldre tonåringar, och ungefär 20 procent är flickor och 80 procent är pojkar. Under 2015 räknar Migrationsverket med att det kommer ytterligare uppemot 8 600 barn och ungdomar.

Merparten av dem får uppehållstillstånd, men ungefär 12–15 procent får avslag på sin ansökan. Många av dem som får avslag blir dock kvar i Sverige tills de är myndiga, framförallt för att det kan vara svårt att få tag på anhöriga som kan ta emot dem i hemlandet.

När barnet fyllt 18 år kan det vara lättare att verkställa utvisningen eftersom det inte är samma krav på ett ordnat mottagande hos släktingar eller på ett barnhem. Men undersökningar har visat att många blir kvar i Sverige i alla fall, läget i landet kan till exempel ha ändrats och då provas ärendet igen. En del ungdomar hinner också söka asyl en gång till, eftersom beslutet om avslag upphör efter fyra år.

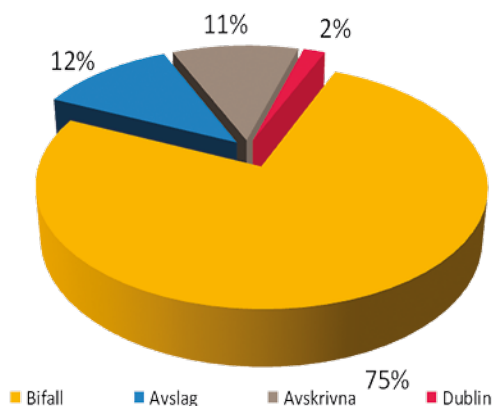
Den kraftiga ökningen av ensamkommande barn har gjort att landets kommuner måste öka sin beredskap. Den första januari 2014 ändrades också lagen, vilket innebär att Migrationsverket nu kan anvisa barn till alla kommuner oavsett om de har en överenskommelse om mottagande eller inte. Kommunerna är skyldiga att ta emot barnen. Hur många barn som Migrationsverket anvisar till respektive kommun beror på kommunens storlek, övrigt flyktingmottagande och om det redan finns anhöriga till barnet i kommunen.

Asylsökande: Människor som tar sig till Sverige och söker skydd (asyl) kallas asylsökande tills deras ansökan är behandlad. Om den asylsökande räknas som flykting eller ”skyddsbehövande i övrigt” får han eller hon uppehållstillstånd.

Kvotflykting/Vidarebosatt: Sverige tar emot cirka 1900 kvotflyktingar per år, särskilt utsatta människor som drabbats av förföljelse, krig eller andra katastrofer. De väljs ut av FN:s flyktingorgan UNHCR som bedömt att de inte kan återvända hem och att det inte går att hitta någon annan, närmare lösning. Ytterst få kvotflyktingar är barn som kommer utan föräldrar eller vårdnadshavare och de räknas inte med i statistiken över ensamkommande.

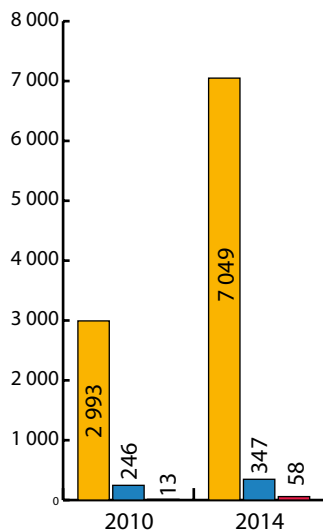
Avslag och bifall 2014

De asylsökande kan delas in i tre grupper, de som får sin ansökan behandlad i Sverige, de som räknas som Dublinärenden samt de som avskrivs (till exempel att barnen tar tillbaka sin ansökan eller avviker). Om man ser till dem som får sin ansökan behandlad i Sverige fick 87 procent av de ensamkommande uppehållstillstånd 2014, räknar man in alla var det 75 procent.

Barn som försvinner

Varje år försvinner eller avviker mellan 5 och 10 procent av de ensamkommande barnen. En del av dem får hjälp och väljer att hålla sig undan frivilligt, till exempel för att de vill undvika utvisning. Andra är utsatta för hot och tvingas vara gömda, till exempel barn som utnyttjas för trafficking/människo-handel. En del barn som får avslag söker sig till andra länder. Där hittas några av dem av myndigheterna via fingeravtrycken (som lagrats i databasen Eurodac). Barnen skickas tillbaka till Sverige och syns i statistiken som "återkomna".

Vem gör vad?

Migrationsverket

Migrationsverket har det övergripande ansvaret för de ensamkommande barnen i Sverige, vilket innebär att de bland annat gör prognoser på hur många barn som beräknas söka asyl, tecknar avtal med landets kommuner och betalar ut ekonomiska ersättningar. Det är även Migrationsverkets handläggare som utreder barnens ansökningar och fattar beslut om uppehållstillstånd. Verket arbetar också för att de barn som inte får uppehållstillstånd ska kunna återvända.

Kommunen

Kommunen ansvarar för att utreda barnets behov, det vill säga fatta beslut om olika insatser och placering i ett lämpligt boende. Om barnet får uppehållstillstånd ansvarar kommunen för barnens integration och uppväxt, men också för att söka efter barnets familjemedlemmar. Ankomstkommun är den kommun där ett ensamkommande barn först ger sig till känna. Anvisningskommun är den kommun som Migrationsverket anvisar barnet till och där barnet för det mesta bor i väntan på Migrationsverkets beslut.

Socialtjänsten

Det ensamkommande barnet får en handläggare på kommunens socialtjänst som ska se till att barnet får ett lämpligt boende och mår bra både fysiskt och psykiskt. Socialtjänsten ansvarar också för att barnet har tillgång till tandvård, hälso- och sjukvård och skola.

Boendet

Majoriteten av de ensamkommande barnen bor på så kallade HVB-hem (hem för vård eller boende), cirka 40 procent bor hos släktingar eller i familjehem. Boendena kan både vara privata och kommunala. Det är boendet som har ansvar för den dagliga omsorgen.

Inspektionen för vård och omsorg (IVO)

IVO utför med jämna mellanrum tillsyn av HVB-hem. Boendepersonal, gode män, privatpersoner med flera kan också vända sig till IVO

om de känner oro för barnets situation eller om de ser problem eller brister i verksamheten.

Skola

Asylsökande barn har rätt att gå i skolan, men de har inte skolplikt. Kommunen ansvarar för att barnet får utbildning utifrån ålder och behov. Om det finns ett beslut om avvisning eller utvisning har barnet rätt att gå kvar i skolan ända fram tills det att han eller hon lämnar landet. För att få fortsätta på en gymnasieutbildning måste barnet dock ha börjat studera innan sin 18-årsdag.

Resurscentrum Integration (RCI)

Det finns många olika sätt att organisera sin verksamhet kring nyanlända barn och ungdomar. I Strömsund finns sedan 2014 Resurscentrum Integration med pedagog och socionomer samt process- och utvecklingsledare. RCI arbetar strategiskt med integration och praktiskt med exempelvis välkomstsamtal, gruppverksamhet och kompetensutveckling.

Överförmyndaren

Det är kommunens överförmyndare eller överförmyndarnämnd som utser en god man till det ensamkommande barnet. Den gode mannen är både vårdnadshavare och förmyndare. Överförmyndaren har tillsynsansvar över den gode mannen.

God man

Han eller hon har samma ansvar som en vårdnadshavare och ska se till barnets bästa, till exempel när det gäller asylprocessen, ekonomi och hälsa. En god man ska vara det nav kring vilket barnets angelägenheter samordnas. Den gode mannen ansvarar däremot inte för den dagliga omvårdnaden och tillsynen.

Särskilt förordnad vårdnadshavare

Om barnet får uppehållstillstånd i Sverige ersätts den gode mannen med en särskilt förordnad vårdnadshavare, ibland kan det dock vara samma person. Han eller hon har samma ansvar som en god man, och ska även se till att det finns en långsiktig planering för barnets framtid.

Offentligt biträde

Migrationsverket utser ett offentligt biträde (en advokat eller jurist) som ska bistå barnet och hjälpa till med att ta fram de argument och underlag som behövs för att visa att han eller hon har behov av asyl i Sverige. Om det är ett Dublinärende har barnet rätt till ett svenskt biträde endast under tiden det utreds vilket land som ska ta hand om ärendet.

Länsstyrelsen

Migrationsverket har ansvaret, men det är länsstyrelsen som förhandlar med kommunerna om mottagandet av ensamkommande barn. Länsstyrelsen har också flera andra uppdrag när det gäller nyanlända flyktingar i stort, och de är tillsynsmyndighet för överförmyndarna i länet.

Landsting och regioner

Asylsökande barn har rätt till såväl tandvård som hälso- och sjukvård, och det gäller även barnpsykiatrisk vård. När asylsökande barn fyller 18 år räknas de som vuxna och har då endast rätt till vård som det inte går att skjuta upp, till exempel akutvård, mödravård och preventivmedelsrådgivning.

Regionförbund/Samverkansorgan

I exempelvis Jämtland, Dalarna och Västra Götaland har regionförbundet och landstinget slagits ihop. Men i andra län är Regionförbundet eller Kommunförbundet ett samverkansorgan för länets kommuner och landsting. Regionförbunden arbetar med integrations- och utvecklingsfrågor på ett övergripande plan.

Sveriges kommuner och landsting (SKL)

Arbetsgivar- och intresseorganisationen SKL arbetar bland annat med olika utvecklingsfrågor när det gäller ensamkommande, till exempel har de tagit fram en helt ny webbutbildning för gode män. Hos SKL kan också politiker och chefer i kommun, landsting och regioner få rådgivning kring ensamkommande barn och ungdomar.

Socialstyrelsen

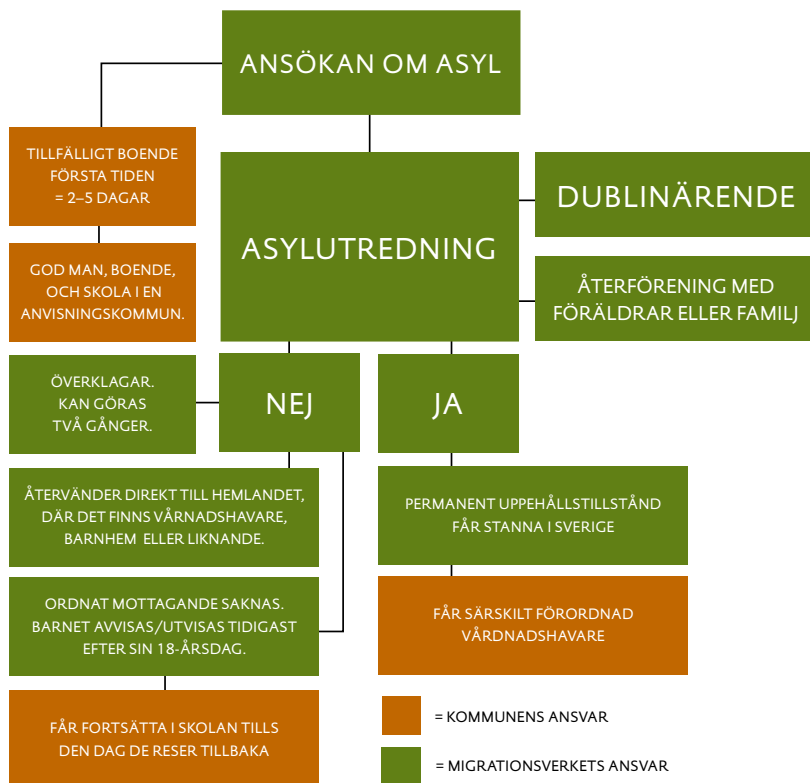
Socialstyrelsen arbetar för att alla i Sverige ska ha tillgång till god hälsa, vård och omsorg. Verksamheten är mycket bred, bland annat tar Socialstyrelsen fram riktlinjer och rekommendationer av olika slag, till exempel vad kommuner bör och ska tänka på när de tar emot ensamkommande barn.

Frivilligorganisationer

Rädda Barnen, Röda Korset och andra organisationer arbetar på olika vis för att förbättra villkoren för de nyanlända barnen. I det internationella projektet Connect har till exempel Rädda Barnen varit med och tagit fram en ”checklista för ett bra mottagande av ensamkommande flyktingbarn”.²

2. Checklistan finns på engelska och kommer att översättas till svenska. ”Local Cooperation for Unaccompanied Children - A Tool to Assess and Improve Reception Conditions”. <http://www.connectproject.eu/swe.html>

Migrationsverkets och kommunens ansvar

Migrationsverkets mål är att ett barn inte ska behöva vänta mer än tre månader mellan asylansökan och beslut, men för det mesta är det längre väntetid än så. Några barn kan få vänta uppemot åtta månader, beroende på arbetsbelastningen hos Migrationsverket. Just nu, i april 2015, är den genomsnittliga väntetiden fem-sex månader. Barn som får avslag på sin ansökan kan överklaga två gånger, först till Migrationsdomstolen och sedan till Migrationsöverdomstolen. Överklagan måste göras senast tre veckor efter att barnet fått information om beslutet (delgivning). I cirka 30 procent av fallen ändras beslutet.

”Nu när vi har kunskap om varandras roller så känner jag mig trygg – jag vet ju vad de andra gör och hur de kan hjälpa.”

Helen Jonsson, SVA-lärare.

2

ROLLER OCH ANSVAR

Migrationsverkets ansvar

Det är Migrationsverket som har det övergripande ansvaret för de ensamkommande barnen i Sverige. Det betyder att verket bland annat ska se till att det finns avtal med landets kommuner och tillräckligt med platser. Migrationsverket ansvarar också för barnets asylprocess och ser till att han eller hon får ett offentligt biträde.

Enligt den så kallade Dublinförordningen som gäller i 32 europeiska länder ska personer som söker asyl få sitt fall prövat i det land där han eller hon först gav sig till känna. Men under 2014 förändrades reglerna för ensamkommande barn, de ska inte behöva skickas fram och tillbaka mellan olika länder. Deras ansökan ska prövas i det land där de befinner sig, det är bara om de har familjemedlemmar i ett annat land som deras ansökan ska prövas där. Men om det är uppenbart att barnets mänskliga rättigheter riskerar att kränkas ska Migrationsverket inte skicka tillbaka barnet. Man kan inte få uppehållstillstånd prövat två gånger. Ett barn som har avslutat en asylprocess i exempelvis Tyskland kan inte få ytterligare en prövning i Sverige, i det läget får barnet återvända till Tyskland enligt Dublinförordningen.

Under asylutredningen träffar barnet handläggare på Migrationsverket tillsammans med sitt offentliga biträde och sin gode man. Barnet får berätta om sin identitet, sitt liv, och anledningen till flykten. Migrationsverket tar i sin utredning hänsyn till barnets ålder, mognad och psykiska tillstånd.

Ansvar i korthet:

- Ta emot barnets ansökan om asyl, utreda, fatta beslut och ge besked.
- Utse offentligt biträde.
- Fastställa identitet (namn, kön, ålder och nationalitet).
- Söka efter barnets familjemedlemmar under asyltiden.
- Ge ekonomiskt bistånd till barnen.
- Göra prognoser på hur många barn som kommer och hur många platser det behövs.

- Teckna överenskommelser med kommunerna om mottagande.
- Anvisa (meddela) de kommuner som ska ansvara för barnen.
- Administrera ekonomiska ersättningar till kommuner.
- Informera landstingen så att barnet får sin hälsoundersökning.
- Arbeta för att de barn som inte får uppehållstillstånd ska återvända.

Skolan

Asylsökande barn har rätt att gå i skolan och få en utbildning, men de har däremot inte skolplikt. Det är kommunen där barnet bor, vistelsekommunen³, som ansvarar för att barnen får utbildning i rätt skolform och på rätt nivå. Asylsökande barn har alltså rätt att gå i förskola, förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och särskola. Ett barn eller en ungdom som fått beslut om avvisning eller utvisning har också rätt att gå i skolan ända fram tills att han eller hon lämnar Sverige. Men för att få fortsätta att gå i gymnasiet under en asylprocess eller i väntan på utvisning gäller det att utbildningen har påbörjats innan barnet fyllt 18 år.

Att många ensamkommande barn är väldigt studiemotiverade märks både i forskning och i möten med barnen. Förutom kunskap ger skolan också en struktur i vardagen och barnet får via utbildningen en möjlighet att påverka sin egen framtid med jobb och försörjning. Skolan ger också en tillhörighet, en känsla av sammanhang, något som är extra viktigt när så mycket annat är osäkert i tillvaron. Här finns också klasskamrater, vänner och stabila vuxna – relationer som när det fungerar, är en väg in i samhället. ”En lyckad skolgång har visat sig vara den starkaste skyddsfaktorn för en gynnsam utveckling...”, säger exempelvis Socialstyrelsen i en rapport⁴.

Läs mer: ”Asylsökande barns rätt till utbildning och barnomsorg”, Skolförordningen 2011:185 4 kap 1–2§.

3. Se mer om ankomst-, anvisnings- och vistelsekommun i ordlistan, sid 81.

4. Ensamkommande barns och ungas behov – en kartläggning. Socialstyrelsen, december 2013.

Socialtjänstens arbete och ansvar

När ett barn under 18 år söker asyl får barnet ett tillfälligt boende. Den kommun som sedan tar emot barnet kallas anvisningskommun, och det är den kommunens socialtjänst som gör en grundlig utredning⁵ om barnets behov, sociala situation och vilket boende som passar bäst i den egna kommunen eller någon annanstans i landet.

Socialtjänsten ska se till att alla ensamkommande barn och ungdomar får ett tryggt och bra hem där det finns vuxna som stöttar och uppmuntrar till utveckling. Socialtjänsten har också ansvar för att barnen får möjlighet att utbilda sig och att de får tillgång till såväl tandvård som hälso- och sjukvård.

Alla barn ska bli hörda och respekterade, och barn som har fyllt 15 år har rätt att föra sin egen talan enligt Socialtjänstlagen⁶. Under utredningen ska socialsekreteraren också lyssna in vad god man och andra personer i barnets närhet säger och tycker. Det kan till exempel finnas vänner eller släktingar i Sverige som kan berätta om barnets situation och kanske är de också beredda att ta emot honom eller henne i sitt hem. Utlåtanden från läkare, boendepersonal och andra personer som mött barnet i sin yrkesroll kan också påverka de beslut som socialtjänsten tar. Förutom beslut om boende och vård kan socialtjänsten till exempel besluta att barnet behöver en kontaktfamilj. Både socialtjänsten och boenden har möjlighet att ge bidrag till fritidsaktiviteter, men det handlar alltid om individuella bedömningar.

Enligt lagen ska socialtjänsten göra en vårdplan och en genomförandeplan parallellt med utredningen. I vårdplanen ska det finnas mål om bland annat hälsa, utbildning, identitet, känslor och beteendemässig utveckling, eget ansvar och sociala relationer. I genomförandeplanen finns beskrivningar på hur målen ska nås och vem som ansvarar. För barnet

5. Utredningen får ta maximalt fyra månader. Under tiden bor barnet ofta i ett kommunalt HVB-hem. Om utredningen visar att barnet behöver ett familjehem eller ett annat HVB-hem så får han eller hon flytta.

6. Socialtjänstlagen 2001:453 11 kap § 10.

kan det handla om att lära sig laga mat på boendet eller att tillsammans med god man boka en träff med studievägledaren.

Socialsekreteraren är skyldig att ta kontakt med barnet, god man och boendepersonal med jämna mellanrum för att se till att barnet mår bra och att det man kommit överens om fungerar. Socialstyrelsen rekommenderar att barnet ska få besök av sin socialsekreterare minst fyra gånger per år. Dessutom kan de ha kontakt via exempelvis sms eller telefon. Enligt lagen ska socialsekreteraren göra en uppföljning minst två gånger per år. En sådan uppföljning kan innebära att barnet får flytta till ett annat boende, det kan bero på att det första hemmet inte har kapacitet att tillgodose barnets behov. Om barnet har missbruksproblem eller andra svåra problem kan det i vissa fall behövas en omplacering enligt Lagen om vård av unga, LVU.

Läs mer: Ensamkommande barn och ungdomar, en praktisk handbok om flyktingbarn. Fälldin K och Strand G, Natur och Kultur, 2010.
Socialtjänstens arbete med ensamkommande barn och ungdomar – en vägledning. Socialstyrelsen, 2013.

Boende

Precis som när det gäller alla andra barn och ungdomar som av olika anledningar inte kan bo med sina föräldrar finns det olika typer av boenden. Det är socialtjänsten som avgör vilket boende som är lämpligt för barnet utifrån hans eller hennes behov. De olika hemmen drivs i kommunal regi, av landsting eller privatpersoner. På hem för barn under 18 år finns det personal dygnet runt. Det är socialtjänstens ansvar att se till att det blir en bra placering för barnet. Inspektionen för vård och omsorg (IVO) har till uppgift att granska driften av hemmen och stoppa verksamhet som missköts.

Transitboende

Ett hem som tillfälligt tar emot asylsökande barn och unga i väntan på placering i en kommun kallas transitboende.

Hem för vård eller boende (HVB)

På ett HVB får barnet omsorg, stöd, fostran, vård och behandling. Det finns idag mer än 400 HVB i Sverige med olika inriktningar. Merparten av dem som tar emot ensamkommande barn och unga drivs i kommunal regi. De allra flesta ensamkommande barn, cirka 60 procent, bor på HVB.

Familjehem

Ett familjehem är precis vad det låter som, en placering hos en familj som tar hand om barnets fostran, omsorg osv. Socialtjänsten gör en utredning av familjens förutsättningar att ta emot barnet och socialnämnden fattar beslutet. Under tiden barnet bor i familjehemmet ska socialtjänsten ge familjen råd, stöd och annan hjälp som kan behövas.

Jourhem

Om det till exempel visar sig att ett HVB inte klarar av att ta hand om ett barn eller att barnet har fått problem av något slag så kan han eller hon tillfälligt få bo i ett jourhem. Under tiden görs en utredning kring barnets behov och situation och sedan fattas ett beslut om en ny placering.

SIS-hem och LVM-hem

Det finns statliga hem för tvångsvård av ungdomar och vuxna med missbruksproblematik, omfattande psykisk ohälsa och kriminalitet. Hemmen drivs av Statens institutionsstyrelse (SIS). Det är ytterst sällan den här typen av tvångsvård används för ensamkommande barn och unga.

God man och särskilt förordnad vårdnadshavare

Alla ensamkommande, asylsökande barn under 18 år får en god man⁷ som ska bevaka hans eller hennes intresse, eftersom det inte finns några föräldrar eller annan vårdnadshavare på plats. Det är kommunens överförmyndare (eller överförmyndarnämnd) som utser gode män, erbjuder dem utbildning, fattar beslut om arvode och ser till att de sköter sin uppgift på rätt sätt. Vem som helst kan ansöka om att bli god man, men för att bli godkänd ska personen i fråga bland annat vara ärlig och pålitlig⁸. Han eller hon får till exempel inte ha ekonomiska problem eller brottslig bakgrund. För att vara god man för ensamkommande krävs det också goda kunskaper i svenska samt kunskaper om asylprocessen och om barns behov i olika åldrar.

Den gode mannen har både rätt och skyldighet att bestämma i alla frågor som rör barnets personliga, ekonomiska och rättsliga angelägenheter. Till exempel är det en god mans uppgift att ansöka om uppehållstillstånd för barnet och dagersättning från Migrationsverket (2015 är det 24 kronor/dag). Han eller hon ska också se till att barnet får gå i skolan och vara ett stöd när barnet ska träffa sin handläggare på Migrationsverket. Däremot ingår det inte i uppdraget att följa med på exempelvis innebandyträning och läkarbesök. Om det finns behov av det kan personalen på boendet följa med eller en kontaktperson som socialtjänsten utser.

7. Detta regleras i Lagen om god man för ensamkommande, (2005:429).

8. En god man ska vara "rättrådig" och "i övrigt lämplig", se Föräldrabalken, 11 kap. 12 och 13 §§.

Till skillnad från exempelvis en socialsekreterare har en god man ingen tystnadsplikt, men en god man ska respektera barnet och inte bryta förtroenden om det inte är för barnets bästa. En god man har ingen försörjningsplikt eller ansvar för den dagliga omsorgen. Som god man får man ersättning för sina utlägg och ett arvode för sitt uppdrag. Om en god man väljer att göra tjänster utöver sitt uppdrag, till exempel att skjutsa barnet till en kompis, räknas det som ideellt arbete utan ersättning. En engagerad god man är naturligtvis en fördel för barnet, men samtidigt är det viktigt att vara tydlig med var gränserna går för det formella uppdraget och det ideella engagemanget. En god man är inte en förälder utan en tillfällig, juridisk ställföreträdare i väntan på beslut om asyl.

Om barnets föräldrar kan ta över vårdnaden eller om barnet lämnar Sverige upphör godmanskapet. Annars upphör uppdraget när barnet fyller 18 år.

Barn som är under 18 år och som beviljas permanent uppehållstillstånd får en särskilt förordnad vårdnadshavare utsedd av tingsrätten istället för en god man. En vårdnadshavare har ungefär samma uppdrag som en god man. Han eller hon har ingen skyldighet att försörja barnet ekonomiskt och barnet har ingen arvsrätt efter vårdnadshavaren.

Läs mer: Migrationsverkets information till gode män och överförmyndare, <http://www.migrationsverket.se/info/5858.html>. Se även SKL:s hemsida, www.skl.se.

”Ensamkommande barns rätt – en vägledning för den gode mannen, kommunen med flera” av Eva von Schéele och Ingemar Strandberg.

Familjeåterförening efter PUT

Enligt barnkonventionen har alla barn, så långt det är möjligt, rätt att få omvårdnad av sina föräldrar. Med den utgångspunkten blir det också allra viktigast att barn och föräldrar får återförenas – inte var i världen återföreningen sker.

Under tiden ett ensamkommande barn söker asyl är det Migrationsverket som ansvarar för att söka efter föräldrar och familjemedlemmar. Migrationsverket samarbetar med ansvariga departement, nationella myndigheter och frivilligorganisationer i många olika länder. Om barnet får permanent uppehållstillstånd, PUT, är det socialtjänsten som tar över ansvaret för efterforskningarna. I det praktiska arbetet har barnet också ett stort stöd av sin särskilt förordnade vårdnadshavare.

Barns möjlighet att återförenas med sina föräldrar styrs av många olika faktorer, lagar och undantag. Till att börja med måste ansökan och beslut ske innan barnet fyllt 18 år. I Sverige utgår vi från begreppet kärnfamilj, vilket innebär att det är de biologiska föräldrarna som ska bevisa sitt släktskap när de söker uppehållstillstånd för att återförenas med sitt omyndiga barn. Föräldrarna kan också söka uppehållstillstånd för minderåriga syskon.

När Migrationsverket fattar beslut om uppehållstillstånd bedömer handläggaren barnets behov av skydd. Om barnet som fått PUT räknas som flykting eller skyddsbehövande kan föräldrarna söka uppehållstillstånd i Sverige. När det gäller barn som fått PUT utifrån särskilt ömmande skäl är det däremot ovanligt att förälder beviljas uppehållstillstånd utifrån anknytning.

Föräldrar som söker uppehållstillstånd måste göra det på närmaste svenska ambassad, men det kan vara både riskfyllt och kostsamt att ta sig dit. Ofta är det också mycket besvärligt att skaffa fram id-handlingar och pass. De som lyckas skaffa nödvändiga dokument och får PUT kan ansöka om resebidrag från Migrationsverket – men då måste barnet ha flyktingstatus. Det är dock ingen självklarhet att få pengar, Migrationsverket har en begränsad budget. Föräldrar till skyddsbehövande barn

kan söka resebidrag från Röda Korset. De som får bidrag från antingen Röda Korset eller Migrationsverket, får också hjälp att organisera själva resan från den plats de befinner sig på till närmaste flygplats i Sverige.

Frivilligt återvändande efter PUT

Ibland förändras läget i familjen eller i landet barnet flytt ifrån så mycket att det känns bättre att återvända än att stanna i Sverige. Personer som har fått PUT men väljer att återvända frivilligt till sitt hemland kan söka ett resebidrag från Migrationsverket. I vissa fall kan man också få bidrag om man flyttar till ett annat land. För att få bidrag måste den som vill återvända uppfylla några kriterier. Först och främst gäller det att ha ett giltigt hemlandspass och visum – sedan behövs en bostadsadress. Om personen vill flytta till ett annat land än hemlandet måste det även finnas ett tillstånd från det landet. Det gäller även att vara skuldfri i Sverige, eller kunna visa upp en godkänd avbetalningsplan.

Personer som väljer att ta emot resebidraget och flytta från Sverige får inte behålla sitt uppehållstillstånd. Regelverket säger också att en person som har en god ekonomi eller en person som fått svenskt medborgarskap inte kan få resebidrag.

Återvändande efter avslag

När en vuxen asylsökande får avslag förväntas han eller hon återvända till sitt hemland oavsett hur bostads- eller familjesituationen ser ut. När det gäller barn under 18 år måste det däremot finnas ett ordnat mottagande, det vill säga en vårdnadshavare eller via en myndighet. Det kan exempelvis vara en barnhemsplats i hemlandet.

Det är Migrationsverket som ansvarar för att organisera återvändandet i samverkan med barnets gode man och barnet själv. I praktiken är det dock inte särskilt många barn som återvänder före sin 18-årsdag.

Undersökningar⁹ visar att det i Sverige hittills varit mest fokus på arbetet med barn som söker asyl och de som fått PUT, arbetet med barn som fått avslag är mindre utvecklat.

Strömsunds kommun har drivit en förstudie och ett projekt som syftar till att förbättra situationen för barn med avslag. Kortfattat handlar det om tre viktiga delar som behöver förändras:

- Bättre information till barnet innan beslutet.
- Bättre samtal och dialog under asylprocessen och efter avslaget.
- Bättre samverkan mellan myndigheter.

Läs mer: Projekt Återvändande ensamkommande presenterar rekommendationer, metod och material på www.begripligt.nu

9. "Mellan avslag och utvisning", rapport om situationen för ensamkommande barn med avslag. Förstudien Återvändande ensamkommande, Strömsunds kommun våren 2014. "Avvisningar och utvisningar av ensamkommande flyktingbarn", Polisutbildningens skriftserie, Umeå universitet 2014:3.

*”Att få lyfta frågan med någon
annan som tar emot den, kan vara
viktigare än att få svar.”*

Gunnar Hultin, psykoterapeut.

3
SAMTAL

Att använda tolk

Alla medborgare har rätt att få begriplig information från kommunen och andra offentliga verksamheter. Det innebär att personer som inte pratar eller förstår svenska tillräckligt bra eller personer som är allvarligt hörselskadade eller talskadade har rätt till tolk när det behövs. När det gäller barn och ungdomar är det lätt att tro att de har en större ordförståelse än vad de faktiskt har och därför missar man att beställa tolk. Beroende på i vilken ålder barnet är när det anländer tar det i genomsnitt mellan två och åtta år att nå samma språkliga nivå i skolans läroämnen som ett barn som är fött i landet¹⁰. Socialstyrelsen påpekar också i en kartläggning¹¹ att om barnen ska vara delaktiga och ha medinflytande behöver tolk användas i större utsträckning än vad som sker idag.

Förvaltningslagen och flera andra lagar stärker rätten att förstå och bli förstådd i offentliga sammanhang. Ett besök hos doktorn, ett utvecklingssamtal på skolan eller inskrivning på förskolan är exempel på tillfällen då tolk kan behövas. Även i situationer då många känslor är inblandade kan det vara klokt att använda tolk, det är lättare att uttrycka ilska, glädje och sorg på sitt modersmål. Ibland kan även skriftlig information behöva översättas för att personen ska förstå.

De flesta kommuner och andra offentliga verksamheter har fleråriga avtal med en eller flera tolkförmedlingar. Den som beställer tolk kan be att få en man eller kvinna, men man kan inte önska en tolk med en viss religion eller etnisk tillhörighet eftersom tolkförmedlingarna inte får registrera sina tolkars åsikter¹².

Oavsett om förmedlingen erbjuder auktoriserade tolkar eller inte ska tolken alltid vara lämplig, professionell och följa så kallad god tolksed. Bäst är om tolken har erfarenhet av att tolka samtal med barn och ungdomar. Om man inte tycker att samtalet fungerar har man alltid rätt att avbryta och begära en ny tolk. Har man goda erfarenheter av en

10. Forskarna Cummins 1981 och Collier, 1987, 1989 och 2002.

11. "Ensamkommande barn och ungas behov", en kartläggning. Socialstyrelsen, 2013.

12. Enligt Personuppgiftslagen, PuL.

viss tolk kan man begära att få samma tolk nästa gång. Det är viktigt att berätta för tolkförmedlingen om både bra och dåliga erfarenheter. Tolken är antingen en person som är på plats i rummet eller en röst via telefonen. Båda sätten har sina fördelar, i en undersökning från SKL¹³ berättar till exempel ungdomar att det i vissa lägen kan vara lättare med en telefontolk, en tolk i rummet kan upplevas som svårt när man ska berätta om personliga problem för exempelvis en läkare.

God tolksed, fyra huvudpunkter

Tolken tolkar allt som sägs, utan att lägga till eller dra ifrån.

Tolken är neutral, det vill säga opartisk.

Tolken har tystnadsplikt.

Tolken tolkar i jag-form.

Goda råd inför tolksamtal

- Kom ihåg att det oftast tar dubbelt så lång tid att tala via tolk som att kommunicera på ett språk.
- Använd inte andra barn eller anhöriga som tolkar. Det är inte heller säkert att en tvåspråkig kollega är lämplig i alla lägen.
- Planera samtalet. Anteckna i förväg det du vill ska komma fram under samtalet.
- Tolken ska alltid presentera sig, men han eller hon måste inte tala om sitt hela namn, sin identitet.
- Ställ kontrollfrågor för att vara säker på att tolken tolkat rätt och att såväl barnet som god man/vårdnadshavare förstått. Det är särskilt viktigt när det gäller beslut från myndigheter och besked från hälso- och sjukvården.
- Du ska behärska sakfrågan. Tolken ska behärska språkfrågan.
- Tala med barnet, inte med tolken. Tala i jag- och du-form.

13. "Utvecklingsarbete för ensamkommande barn – ett projekt med samverkansperspektiv", rapport från SKL 2014.

- Tala lugnt, tydligt och i lagom korta pass så att tolken hinner med.
- Håll start- och sluttid, för alla deltagares skull. Tolken kan även ha ett annat uppdrag efteråt.

Samtal

De ensamkommande barnen deltar i både planerade och spontana samtal. Syftet kan vara att skapa förutsättningar för dem att få uttrycka sina tankar, känslor, synpunkter, kunskaper och erfarenheter kring sådant som händer eller som hänt tidigare. Det är viktigt att det sker i deras egen takt och att de vuxna finns där, lyssnar och bekräftar. Om information ska förmedlas så ska det göras på ett sådant sätt så att den verkligen når fram och eventuella missförstånd rätas ut.

Ett bra samtalsklimat präglas av värme, empati och äkthet och här krävs dessutom en stor lyhördhet och respekt för barnens känslor och reaktioner. Förmågan att uppfatta och tyda deras signaler kan man utveckla genom att försöka se tillvaron genom barnens ögon. De flesta behöver bygga upp en nära relation innan de berättar något personligt och det kan många gånger ta lång tid. Det kan också vara så att de inte vill berätta, att de inte minns, inte vill minnas eller blandar ihop olika händelser, vilket är lätt hänt om man bott på många olika platser och upplevt svåra saker.

Många av de ensamkommande barnen kan vara traumatiserade på grund av sina tidigare upplevelser och därför är det bra att ha kunskaper om trauman för att förstå den situation barnet lever i. Men det är också viktigt att komma ihåg att oavsett om barnen är traumatiserade eller inte så påverkas de precis som alla andra barn av den förändring som sker i kroppen under puberteten och de snabba känslsvängningarna som många överrumplas av. Tonårstiden innebär ju för många ett sökande efter en identitet och funderingar kring relationer och framtid.

När ett barn tar initiativ till samtal bör man ta vara på tillfället eller om det inte går, erbjuda barnet att prata senare. Lyssna på det barnet vill

prata om, bekräfta genom att till exempel säga ”jag ser att du är led-sen...” Det är viktigt att aldrig pressa ett barn att prata och lika viktigt är det att hjälpa dem att se möjligheter och hopp. Använd tolk och hjälp barnet vidare när det behövs, exempelvis till skolans kurator eller andra personer med specialistkunskaper.

Tänk även på att

- Det viktigaste är att du som vuxen ”bryr dig på riktigt” och är intresserad av att skapa en bra och nära relation.
- Bilder, exempelvis symbolbilder kan vara ett bra stöd vid olika samtal.
- Det kan vara värdefullt att ha kunskaper om livsvillkor och kultur i det land barnet kommer ifrån.
- Gärna ställa frågor men aldrig pressa ett barn att prata eller berätta.
- Låta barnet prata på sitt eget sätt, med sina egna ord och i sin egen takt.
- Lyssna och bekräfta, rikta in dig på barnets känslor och upplevelser.
- Aldrig bryta förtroenden om det inte handlar om sådant som du är skyldig att anmäla.
- Använda frågor som innehåller ord som berätta, beskriv och förklara för att få igång samtalet.
- Motivera dina frågor för barnet, som då får en chans att förstå hur du tänker.

Tips vid det planerade samtalet

- Beställ tolk i god tid innan.
- Om du är ovan att använda tolk, läs våra goda råd på sidan 33.
- Välj ett lugnt, ljust rum där ni inte blir störda.
- Möblera så att alla kan se varandra. Sitt gärna i en ring.
- Hälsa på alla och börja med en kort presentationsrunda. Beskriv samtalets syfte.
- Om tiden för samtalet är begränsad, berätta det i början av mötet.
- Ge barnet utrymme att prata och berätta.

- Lyssna och försök förstå de andras frågor och synpunkter.
- Informera när samtalstiden håller på att ta slut, säg till exempel, ”Nu ska vi avsluta om tio minuter”.
- Avrunda samtalet med att sammanfatta vad ni pratat om och de beslut som tagits. Ge utrymme för frågor och synpunkter innan mötet avslutas.

Läs mer: ”Samtal med barn” av Petter Ivarsson, BRIS och Gothia förlag 2007.

Olika sorters samtal

För det ensamkommande barnet blir det många möten med nya människor, nya frågor, ny information och nya förväntningar. Det kan tyckas vara allt för många kontakter och samtal, men barn som vi intervjuat i projekt BEGIN menar att det fungerar bra. Dels är det skönt med någon som lyssnar, dels är det bra att information upprepas flera gånger. Det faktum att barnen hade tillgång till tolk gjorde också att de kände sig trygga och kunde passa på att ta upp saker som de hade funderat på.

Vem som är vem bland alla vuxna kan dock vara svårt för barnet att förstå och hålla reda på, här är det viktigt att vara tydlig och förklara vilken roll man har. Lika viktigt är det att alla vuxna runt barnet har goda kunskaper om vilka andra personer som ska träffa barnet, i vilket syfte och när. Som vuxen måste man även vara medveten om vilket mål man har med samtalet och hålla sig till frågor som är kopplade till detta.

Samtal på boendet

Redan under resan till boendet börjar personalen ett samtal för att förbereda barnet för det han eller hon kommer att möta. Det är viktigt att barnet känner sig välkommen till den plats där det ska skapa sitt nya liv. Den som hämtar berättar hur boendet ser ut, vilka som bor där, att

det finns personal som jobbar där och så vidare. Om en av ungdomarna på boendet (som talar samma språk som den nyanlända) följer med vid hämtning kan det också minska oro och stress hos det nya barnet¹⁴.

Under de första dagarna på boendet får barnet en hel del grundläggande information om boendet och samhället runt omkring. Som personal ska man utgå från att barnet inte vet hur saker och ting fungerar, och sedan vara noga med att följa upp och kontrollera att barnet har förstått informationen. Även om språket till en början är begränsat är det viktigt att barnet känner sig sedd och förstådd. Att någon säger hej, god morgon och god natt är värdefullt och att personalen är lyhörd och inställd på att lyssna på vad barnet förmedlar. Det gäller också att alltid beställa tolk när det behövs, och komma ihåg att information ofta behöver upprepas.

Det finns olika material för att introducera barnen till Sverige. Bland annat har Göteborgs stad tagit fram ett material som heter "Hitta rätt".

14. Metoden används i Strömsunds kommun.

Projekt BEGIN har tagit fram samtalsmallar för välkomstsamtal på boenden (eller med god man) och ett "Sverigeprogram" som ger baskunskaper om ankomsten till Sverige, asylprocessen, vardagsliv och utbildning. Läs mer på sidan 76.

Samtal med god man

Bland de första dagarna efter ankomst ska barnet få träffa en god man¹⁵ och på det mötet ska barnet godkänna den gode mannen som sin företrädare. Det är en svår uppgift när man inte känner varandra, och det händer att barnet tackar nej, till exempel för de hellre vill ha en person av det andra könet.

Redan på det första mötet är det bra om den gode mannen berättar om sitt uppdrag och hur det skiljer sig från boendepersonalens. Men allra viktigast är att skapa ett förtroende och börja bygga en bra relation.

Samtal hos socialtjänsten

Inom några dagar efter ankomst får barnet och den gode mannen träffa en socialsekreterare som bland annat ska se till att barnet placeras på rätt boende och att det skrivs en individuell vårdplan och en genomförandeplan. Det är vanligt att möten med representanter för myndigheter känns jobbigt för barnet. Om socialsekreteraren är tydlig med att socialtjänstens arbete inte har något med Migrationsverkets asylutredning att göra kan förutsättningarna för mötet bli bättre.

Hälsosamtal

Barnet erbjuds en tid för hälsoundersökning. I undersökningen ingår provtagning, hälsosamtal och läkarundersökning med vaccinationsbedömning.

Det är olika upplägg i olika landsting och regioner men i samtalet med sköterska eller läkare pratar man bland annat om den fysiska och psykiska hälsan under uppväxten, kostvanor, ärftliga sjukdomar, smittsamma sjukdomar, allergier, läkemedel och symtom som kan tyda på trauma.

15. De barn som kommer som kvotflyktingar får istället en särskilt förordnad vårdnadshavare.

Inför besöket på hälso- eller vårdcentralen kan det vara bra att förbereda barnet på vad som kan ingå i undersökningen och att han eller hon kan behöva ta av sig kläderna för en undersökning av kroppen.

Inskrivningssamtal i skolan

Det varierar hur snabbt barnet får börja skolan men ett inskrivningssamtal bör alltid genomföras inför skolstart. Då kommer barn och god man (eller vårdnadshavare) till skolan där de träffar skolledare, mentor eller klasslärare. Tolk ska alltid vara med och ibland är någon från elevhälsan och kontaktpersonen på boendet också med. Under det här samtalet görs en första, övergripande kartläggning av elevens tidigare skolgång och om det finns några särskilda behov som skolan behöver känna till. Samtalet lägger grunden till barnets, god mans och boendets relation till skolan, vilket kommer att ha betydelse för hur den fortsatta kontakten utvecklas. Använd gärna projekt BEGINS mall för inskrivnings- och kartläggningssamtal, se sidan 76.

Asylutredningssamtal och besked hos Migrationsverket

Samtalet som hör till asylutredningen görs på Migrationsverket och tar mellan två och tre timmar. Det är många personer som sitter med vid det mötet. Förutom barnet deltar god man, barnets offentliga biträde, två personer från Migrationsverket och en tolk. Barnet får svara på olika frågor om sig själv för att styrka sin identitet, han eller hon får också berätta om sin familj, om resan till Sverige, om sin hälsa, och varför det inte går att återvända till hemlandet.

Allt dokumenteras i ett protokoll som barnet får gå igenom med sin gode man och sitt offentliga biträde. Om det är några fel i protokollet finns det chans att påpeka det och ändra. Efter samtalet kan Migrationsverket även komplettera utredningen med en så kallad åldersmedicinsk utredning. Ibland görs också en språk- och kunskapsanalys, där bland annat dialekt och lokalkännedom analyseras.

Migrationsverket meddelar sitt beslut skriftligt till det offentliga biträdet och ibland även till god man. Därefter kallas barnet och god man till Migrationsverket till ett delgivningssamtal. Det är olika om god man berättar för barnet om beslutet innan delgivningssamtalet eller inte. Både vid avslag och vid besked om uppehållstillstånd är det viktigt att de vuxna närmast barnet är förberedda och kan svara på frågor som kan dyka upp. Eftersom Migrationsverket inte informerar socialtjänsten eller boendet är det lämpligt att den gode mannen berättar att barnet är kallat till ett delgivningssamtal. Då kan personalen förbereda sig och ge barnet extra stöd om – eller när det behövs. När barnet varit på delgivningssamtalet kan den gode mannen och barnet bestämma om det är fler personer som ska få information om beslutet, till exempel lärare på skolan.

*”Om man kan hitta bra samverkans-
former betyder detta lägre kostnader,
mindre onödigt arbete och ett
bättre mottagande.”*

Riksförbundet gode män och förvaltare.

4

SEKRETESS
OCH SAMVERKAN

Samverkan

Med barnets bästa, behov och rättigheter i fokus så behöver alla myndigheter och aktörer som arbetar med ensamkommande barn samverka. På vilket sätt kan givetvis se olika ut, men Socialstyrelsen påpekar i en rapport från 2013¹⁶ att samverkan mellan olika myndigheter och aktörer generellt behöver förbättras. Samverkan är en mycket viktig pusselbit i mottagandet – och det gäller att komma ihåg att brist på stöd riskerar att skada barnet allvarligt.

Samverkan behövs på organisationsnivå, men också på en praktisk nivå i barnets vardagsliv. Med tanke på att barnet befinner sig i en asylprocess måste ansvariga aktörer både ha handlingsplaner och ett väl fungerande samarbete så att barnet får rätt stöd i asylprocessens olika skeden. Risken är annars stor att barnet ”glöms bort” för att man tror att någon annan har ansvar. Sveriges kommuner och landsting (SKL) som nyligen drivit ett utvecklingsprojekt¹⁷ kring ensamkommande barn lyfter fram att samverkan och samordning behövs för att utnyttja samhällets resurser på bästa sätt. Om barnet till exempel får problem i skolan är det viktigt att socialsekreteraren och andra vuxna runt omkring barnet kan bidra med sin kunskap för att lösa det hela och genom att kommunicera med varandra behöver det inte bli onödigt dubbelarbete hos de olika aktörerna. Det tar dock tid att bygga upp strukturer för samverkan som inte är personbundna, konstaterar SKL i sin projektrapport och menar att man bör ställa sig frågan ”Vem gör vad?” för att reflektera över sitt eget och andras ansvar och roller.

Just den frågan var central när representanter från skola, boende, socialtjänst, gode män och integrationsenheter i Jämtland fick chans att träffas i fokusgrupper under hösten 2014. Träffarna organiserades av projekt BEGIN och deltagarna konstaterade att tidigare hade man träffats för att lösa aktuella problem, här kunde man istället diskutera

16. ”Ensamkommande barn och ungas behov”, kartläggning från Socialstyrelsen, 2013.

17. ”Utvecklingsarbete för ensamkommande barn – ett projekt med samverkansperspektiv”, rapport från SKL 2014.

processer, roller och ansvar. Fokusträffarna ökade kunskapen om och förståelsen för varandras uppdrag, vilket gav en bra gemensam grund för det fortsatta arbetet i respektive kommun.

Kommunikation

För att kunna samarbeta och samverka måste vi kunna kommunicera med varandra. Den grundläggande modellen för kommunikation är när en person förmedlar ett budskap till en annan person som i sin tur återkopplar.

Även om vi för det mesta först och främst tänker på hur vi pratar och skriver så gäller det att komma ihåg att vi också kommunicerar på många andra sätt. Vi sänder budskap till varandra hela tiden med exempelvis rörelser, kroppen, rösten, ögonen, symboler och bilder. När vi vill nå fram till varandra gäller det att ha en respektfull och tydlig kommunikation. Det spelar ingen roll om det handlar om att visa en ensamkommande ungdom hur tvättmaskinen fungerar eller när det ska skrivas ett samarbetsavtal mellan två förvaltningar.

En bra kommunikation handlar om en vilja att förstå varandra, och att skapa förutsättningar för en bra dialog. Sekretess kan ibland ses som ett hinder för kommunikation, men det behöver inte vara det.

Sekretess

I verksamheter som arbetar med ensamkommande barn och unga gäller offentlighets- och sekretesslagen.¹⁸ Huvudregeln är att man inte får lämna ut uppgifter om barnet, om det inte är tydligt att det kan lämnas ut utan att han eller hon (eller någon närstående) lider men. Man ska alltså inte lämna ut handlingar eller muntligt berätta något som kan skada barnet. Sekretess och tystnadsplikt är till för att skydda barnets

18. SFS 2009:40

integritet och det är viktigt att vuxna kring det ensamkommande barnet vet vad det innebär och kan förklara för honom eller henne.

Sekretessen har olika styrkor, det är exempelvis starkare sekretess på ett sjukhus än på en skola. Det är också sekretess mellan olika myndigheter, bland annat mellan socialtjänsten och landstingets hälso- och sjukvård. Det finns även sekretess mellan självständiga verksamheter inom samma myndighet, till exempel mellan skolsköterskan och övrig personal på en skola.

Men det finns undantag, sekretess gäller inte för gode män, särskilt förordnad vårdnadshavare, familjehem eller för personal på fritidsverksamheter som fritidsgårdar och idrottsföreningar. En god man eller en särskilt förordnad vårdnadshavare kan också lätta på sekretessen och samtycka¹⁹ till att information lämnas ut mellan olika myndigheter eller aktörer för att öka kommunikation och förbättra samverkan. Men det bör vara ett genomtänkt beslut som gynnar barnet. Samtycke kan ges muntligt eller skriftligt. Det ska vara tydligt och gälla ett specifikt ärende eller sammanhang. Det får inte vara ett generellt samtycke som gäller allt och för all framtid. Den gode mannen har en nyckelroll när det gäller samverkan, eftersom han eller hon fritt kan informera andra och ge samtycke till andra att föra informationen vidare. Men samtidigt måste en god man lyssna in vad barnet själv vill, och beroende på barnets ålder och mognad ta hänsyn till det.

Sekretess gäller bland annat för namn, personnummer, civilstånd, sjukdomar och ekonomiska förhållanden. Om barnet är förföljt eller har hög skyddsstatus av annan orsak är det extra viktigt att tänka på vad man väljer att samtycka och samverka om.

Skolan får lämna ut följande uppgifter:

- Närvaro och frånvaro.
- Studieprestationer inklusive betyg och provresultat.
- Beslut som skolan tar i elevstödjande sammanhang t ex individuella

19. Samtycke tillsammans med barnet eller i barnets ställe, beroende på barnets ålder och mognad.

utvecklingsplaner, åtgärdsprogram och beslut om anpassad studiegång.

- Disciplinära beslut t ex avstängning och skriftliga varningar.

Etiska frågeställningar har en naturlig plats när man diskuterar sekretess, det kan vara komplicerade situationer som man ska ta ställning till.

Om man är osäker kan man rådfråga en kollega, närmaste chef eller ett juridiskt ombud.

Exempel på samtycke och samverkan:

- En flicka som bor på ett HVB-hem har sovit dåligt på grund av mar-
drömmar om sin familj i hemlandet, men kliver upp på morgonen
och vill ändå gå till skolan. Flickan och hennes gode man har sedan
tidigare samtyckt skriftligt till att personalen på boendet får meddela
skolan om hon är sjuk eller har sovit dåligt. Personalen kan då ringa
och berätta att det finns risk för att hon blir trött och hängig idag,
men mer än så behöver de inte säga.
- En pojke och hans gode man har varit hos sin socialsekreterare och
samtalat om något känsligt. Pojken och den gode mannen samtycker
muntligt till att socialsekreteraren berättar för personalen på boendet
vad som blivit sagt och bestämt. Förutsättningarna ökar för att barnet
får det stöd och hjälp det behöver.

Kompetensutveckling

Inom de yrkeskategorier som möter ensamkommande barn och unga finns ett behov av kompetensutveckling, det slår Socialstyrelsen fast i en kartläggning av ensamkommande barn och ungas behov²⁰. Här pekar man bland annat på att de vuxna runt omkring barnet behöver få skräddarsydd kompetensutveckling i olika sorters samtalsteknik, i värdegrundsfrågor och i olika metoder för att öka barnens delaktighet och inflytande. Resultatet av en annan undersökning²¹ som gjorts bland

20. Ensamkommande barns och ungas behov – en kartläggning. Socialstyrelsen, 2013.

21. "Mellan avslag och utvisning", förstudie Återvändande ensamkommande, Strömsund 2014.

landets kommuner visar också att skolpersonal behöver öka sina kunskaper om själva asylprocessen och boendepersonal behöver större kunskaper i hur man kan hantera olika kris- och traumareaktioner. Det faktum att Socialstyrelsen poängterar att barnen överlag behöver ett bättre känslomässigt stöd i vardagen och mer stöd och behandling vid psykisk ohälsa tyder också på att fler yrkesgrupper behöver kompetensutveckling inom kris- och trauma.

Inom skolan gäller det att se till att de nyanlända eleverna får undervisning i alla ämnen, även om de inte hunnit utveckla det svenska språket fullt ut. Det kräver flexibilitet och ett språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt. Här blir det viktigt att all personal, inklusive ledning och elevhälsa, får fortbildning i detta, exempelvis med stöd av Nationellt Centrum för Svenska som andraspråk. Om man dessutom satsar på en processtödjare på skolan så kan han eller hon stötta sina kollegor och se till att arbetet hålls levande och utvecklas.

I takt med att antalet ensamkommande barn ökar har behovet av gode män ökat. Uppdraget är frivilligt och det finns ingen skyldighet att utbilda sig, men från och med den 1 januari 2015 måste kommunens överförmyndare erbjuda sina gode män och förvaltare utbildning. Det kan till exempel vara den grundkurs som tagits fram av Sveriges kommuner och landsting eller för en erfaren god man kan det istället handla om en specifik påbyggnadsutbildning inom något område. Vissa kommuner har också egna utbildningar, som exempelvis Göteborg.

”Det tas som en självklarhet att svenska barn och ungdomar ska ha undervisning i sitt modersmål flera timmar varje vecka under hela skoltiden. Och då gäller det ett språk de redan kan när de börjar skolan.”

Skolverket, skriften ”Att undervisa elever med svenska som andraspråk”.

5

LÄRA FÖR LIVET

Förskola och fritids

De flesta ensamkommande barn som kommer till Sverige är tonåringar och hälften av dem är 16–17 år. Men enligt Migrationsverkets statistik från 2014 är sju procent i mellanstadieåldern och ungefär tre procent är under sex år. Av den anledningen blir förskolan också en viktig länk i kedjan när det handlar om mottagande av ensamkommande barn.²²

Det är under förskoleåldern som barnen börjar forma sin självbild och identitet. Barnens lärande i förskolan är grunden till det livslånga lärandet. Att se det nyanlända barnet som en egen individ och skapa trygghet i vardagen med rutiner och aktiviteter som barnet kan känna igen är ett betydelsefullt förhållningssätt. Det är också viktigt att använda tolk under inskolningen och vid andra tillfällen som exempelvis utvecklingssamtal.

Enligt skollagen ska förskolan medverka till att barn med annat modersmål än svenska får möjlighet att utveckla både det svenska språket och sitt modersmål. Den tidiga språkutvecklingen är viktig för alla barn och modersmålet ska stödjas så tidigt som möjligt i förskolan. Initiativet till och ansvaret för modersmål i förskolan ligger hos förskolan, stödet måste erbjudas men det finns inget krav på att tacka ja. Pedagogerna är skyldiga att informera vårdnadshavare om fördelarna med flerspråkighet och om läroplanens intentioner.

Fritidshemmet kan också bli en viktig och trygg plats för de ensamkommande barnen. Enligt skollagen ska fritids stimulera barnens utveckling och lärande samt erbjuda en meningsfull fritid. Barnet får möta andra barn och vuxna och vara del i en gemenskap. Fritids kan erbjuda läxhjälp och vara en vägvisare till olika fritidsaktiviteter. Kommunen är skyldig att erbjuda fritidshem till skolbarn till och med 13 år vars vårdnadshavare arbetar eller studerar. Även de elever som på grund av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska erbjudas en plats. Det finns inga speciella regler för just ensam-

22. Skollagen 2010:800,8 kap 3§ säger ”Barn som är bosatta i Sverige och som inte har börjat i förskoleklassen eller i någon utbildning för fullgörande av skolplikten ska erbjudas förskola...”.

kommande barn, men i praktiken är det barn som bor i familjehem som kan vara i behov av fritidsplats, barn som bor på HVB-hem har ju redan omsorg.

Kartläggning av tidigare kunskaper

Det är stor skillnad på ensamkommande barns erfarenheter från skolan, en del har gått i skola flera år medan andra bara fått gå tillfälligt eller inte alls. Många av de äldre barnen har också bred arbetslivserfarenhet. Att kartlägga deras tidigare kunskaper blir därför mycket viktigt. Skolverket anser att alla skolor bör ha rutiner för hur – och av vem – kartläggning ska göras och dokumenteras. Kartläggningen ligger sedan till grund för klassplacering, undervisningen och eventuella insatser och stödåtgärder.

Att kartlägga²³ innebär att man utgår från elevernas tidigare kunskaper, erfarenheter och förmågor samt synliggör deras starka sidor. När läraren har kunskap både om kartläggning och de nyanländas situation finns det bra förutsättningar för att lyckas med uppdraget. Om värderingen av elevernas tidigare kunskaper däremot är bristfällig saknas grunden för individuell planering, vilket i sin tur kan leda till att eleverna inte får den undervisning som de behöver och har rätt till.

Enligt ett förslag från Utbildningsdepartementet²⁴ är det rimligt att en kartläggning sker under barnets första två månader i Sverige. Samtidigt måste en kartläggning få ta olika lång tid för att barnet ska hinna visa sina förmågor både i och utanför klassrummet. Här blir det extra viktigt att klasslärare, ämneslärare, modersmålslärare, studiehandledare och god man eller vårdnadshavare samarbetar.

På senare år har bland annat Linköpings kommun, Umeå universitet, Skolverket och det privata förlaget Isaberg tagit fram material för att kunna kartlägga nyanlända elevers kunskaper i olika ämnen. Men det är

23. Mall för kartläggningssamtal kan laddas ner på www.begripligt.nu

24. Utbildning för nyanlända elever, Ds 2013:6, se sid.67.

stora skillnader på materialen och delvis kostsamt, vilket inneburit att landets skolor hanterat kartläggningen mycket olika. Sedan 2012 arbetar dock Skolverket för att ta fram ett nationellt material för kartläggning och bedömning som ska vara klart 2016.

Elever har enligt skollagen, skolförordningen och gymnasieförordningen rätt till provning i samtliga ämnen och kurser i grundskola och gymnasieskola (med några få undantag). Om det vid kartläggningen eller i en undervisningssituation visar sig att en elev har så goda kunskaper i ett ämne att det motsvarar kursplanens kunskapskrav kan skolan pröva eleven och ge betyg. Enligt en rapport²⁵ från Skolinspektionen avstår dock skolor från denna möjlighet med hänvisning till elevens svaga språkkunskaper i svenska. Men om skolan dels arbetar språkutvecklande, dels utnyttjar modersmålslärare, studiehandledare och tolk ska inte språket vara ett hinder för att se barnets kunskaper.

Läs mer: "Nya Språket lyfter" och "Språket på väg" – är material för bedömning av svenska och svenska som andraspråk som kan laddas ner från Skolverkets hemsida. Se även vår referenslista på sidan 85 för litteraturtips.

25. Skolinspektionen, övergripande granskningsrapport 2009:3.

Grundskola

När en kommun tar emot nyanlända barn till sina skolor är det viktigt att det finns tydliga och väl förankrade riktlinjer och rutiner, både hos skolpersonalen och inom kommunens organisation i stort. För grundskolans del handlar det också om att ha resurser och planer för studiehandledning, modersmålsundervisning och undervisning i svenska som andraspråk. Enligt Skolinspektionen finns det en hel del att göra i skolan just när det gäller mottagande av nyanlända. I en rapport²⁶ påpekar de bland annat att skolledning och personal måste jobba mer aktivt för att sprida kunskap om skolans värdegrund och integrera alla elever i gemenskapen. I praktiken kan det exempelvis handla om var mottagningsgruppens elever har sitt klassrum eller hur man som pedagog arbetar för att minska och stoppa kränkande behandling.

Beroende på hur det nyanlända barnet mår och har det runt omkring sig ska skolan så snart det är lämpligt låta honom eller henne börja skolan. Det bör ske senast en månad efter ankomsten, helst tidigare. Då är det viktigt att ge eleven ett varmt välkomnande, förslagsvis via ett välkomstsamtal och ett inskrivningssamtal.

Både i det första mötet och i kommande möten med nyanlända är det viktigt att inte låsa fast sig i sina egna referensramar eller sitt eget invanda mönster. Både skolan och förskolan är på många sätt präglade av svensk kultur, normer och värderingar. Den insikten är viktig att ha med sig i mötet med människor som bär på andra, lika värdefulla erfarenheter och kunskaper.

Enligt läroplanen är målet för alla elever att nå kunskapsmålen – och nyanlända elever är inget undantag. Tydlig information till elever och gode män (eller vårdnadshavare) minskar risken för missförstånd. Alla elever ska få information om mål och kunskapskrav, hur det går i skolan och vad han eller hon kan göra för att utvecklas ytterligare.

26. Skolinspektionen, kvalitetsgranskning, ”Utbildning för nyanlända elever”, rapport 2009:3.

Den första tiden i skolan är för eleven en mycket viktig och intensiv period. Eleven ska på kort tid bli introducerad i ett helt nytt skolsystem och nya sociala sammanhang. Vid klassplacering är riktlinjen att eleven, så långt det är möjligt, placeras i en klass med barn i samma ålder.

Mottagningsformer

Undervisning i förberedelseklass, välkomstgrupp, mottagningsgrupp eller liknande är ingen självklarhet. I Skolverkets föreskrifter²⁷ nämns inte ens begreppet förberedelseklass, här talar man om att anpassa undervisningen efter elevens behov och att undervisning i särskild undervisningsgrupp ibland kan vara ett alternativ. I så fall måste eleven få ett individuellt anpassat åtgärdsprogram. Skolverket menar också att skolan alltid ska överväga fördelarna och nackdelarna med olika undervisningsformer, se till elevernas behov och kunna anpassa sin organisation.

I en särskild undervisningsgrupp kan eleven få en trygghet under sin första tid i Sverige och långsamt slussas in i skolsystemet och i sin ”hemklass”. Men det förutsätter att skolpersonalen samarbetar och att eleverna också får vara med så mycket det går på skolans övriga aktiviteter. Hur länge en elev ska gå i en särskild undervisningsgrupp är individuellt, men det handlar om ungefär sex till tolv månader.

Övergången ska ske successivt i elevens starka ämnen (inte nödvändigtvis praktiska eller estetiska ämnen). Om eleven får vara med i ordinarie undervisning i ämnen som han eller hon är bra i stärks självförtroendet och inlärningsprocessen stimuleras. När barn ”fastnar” i den särskilda undervisningsgruppen kan det många gånger bero på en osäkerhet hos lärarna i de mottagande klasserna, inte elevernas vilja och kunskap. Det är därför oerhört viktigt att ha en god kommunikation och en kontinuerlig avstämning mellan lärare i gruppen och barnets blivande klasslärare eller mentor.

Ett alternativ till särskild undervisningsgrupp är att eleverna får några

27. Skolverkets Allmänna råd, sid 4.

veckors undervisning i svenska (med mycket tolkstöd) innan de placeras i sin klass. Det kräver dock resurser i klassen, till exempel en lärare i svenska som andraspråk eller en studiehandledare. På vissa skolor placeras eleven i en klass från dag ett och då krävs självklart också mycket resurser i klassen för att eleven ska få det stöd som han eller hon behöver.

Synen på vem som är nyanländ och hur undervisningen ska bedrivas förändras hela tiden. Bland annat lade Regeringen en proposition i december 2014 där vissa lagändringar föreslås. Mer information om propositionen (2014/15:45) och beslut finns på Skolverkets hemsida.

Praktiska strategier i klassrummet

Oavsett om barnet blir placerad i en särskild mottagningsgrupp eller i en ordinarie klass är det viktigt att skapa en så lugn och trygg miljö som möjligt. Denna checklista²⁸ från Teamet för krigs- och tortyrskadade i Malmö kan användas som stöd för lärare eller personer som arbetar med barn- och ungdomsgrupper där det finns elever som kan ha upplevt svåra händelser.

- Skapa trygghet: samma lärare, samma rum, samma klass och samma tid.
- Bilda små grupper med tio elever eller färre.
- Tänk på att trånga mörka rum kan väcka ångest.
- Ha gärna ett schema som inte varierar för mycket.
- Använd inledande och avslutande ”ritualer” för att skapa trygghet.
- Låt det vara tillåtet att gå ut en stund om barnet behöver.
- Repetera mycket.
- Inkludera fysiska (lätta) aktiviteter.
- Undervisningen ger nya möjligheter till sammanhang och tillhörighet, vi behöver alla höra till.

28. Marie-Louise Lundberg, Teamet för krigs- och tortyrskadade, BUP Malmö.

- Ha inte för långa pass med samma aktivitet, det är svårt att hålla koncentrationen.
- Sätt gärna upp schemat eller kursplaneringen på väggen.
- Förbered utflykter och studiebesök väl.
- Informera barnen, boendepersonal, gode män och kollegor om koncentrationssvårigheter och inlärningsproblem i samband med traumatisk stress (sömnproblem med mera).

Ämnesundervisning och språkutveckling

Både forskarna och Skolverket är överens, språket är vårt främsta redskap för lärande i alla ämnen. I exempelvis Läroplanen (Lgr11) lyfts språket och skolans ansvar för språkutveckling fram på flera ställen. Det innebär i sin tur att alla lärare, i alla ämnen, har i uppdrag att stötta alla elevers utveckling av ämnesspråket. Det vill säga, ord, begrepp och resonemang som är specifika för exempelvis fysik, hemkunskap eller geografi. Ämnesspråk eller skolspråk som det också kallas skiljer sig från vardagsspråket genom att det ofta är mer formellt och abstrakt.

Nyanlända elever ska precis som alla andra elever ha tillgång till alla ämnen i grundskolan. Bäst resultat blir det om lärarna använder ett språkutvecklande arbetssätt med mycket stöttning och uppmuntran samtidigt som de ställer lika höga krav på de flerspråkiga eleverna som på de andra eleverna. Det är också viktigt att komma ihåg att språk och ämnesinnehåll inte går att skilja åt. Det måste byggas upp parallellt.

Att arbeta på en skola med elever med många olika språk och med varierad bakgrund och erfarenheter innebär dessutom att man måste vara lyhörd och komma ihåg att man inte alltid delar samma referensramar och förståelse.

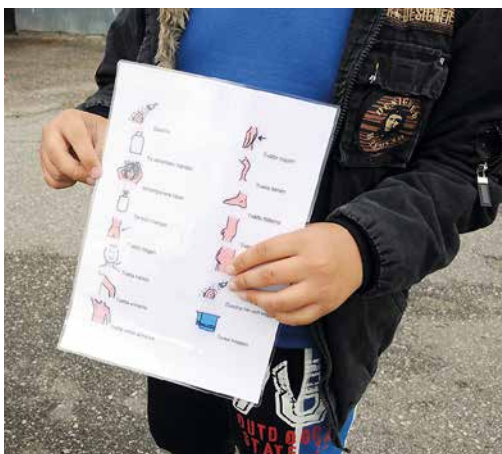
Pauline Gibbons som är professor vid University of Technology i Sydney har gett ut flera böcker som används vid lärarutbildningar. Hon lyfter bland annat fram vikten av att vara så konkret som möjligt, det vill säga, ge eleverna tydliga exempel och göra övningar tillsammans innan

de sätter igång med själva uppgiften på egen hand. Det är för övrigt ett arbetssätt som gynnar alla elever, oavsett språklig bakgrund.

Från Pauline Gibbons har vi hämtat några frågor som kan vara bra att ställa sig när man vill börja arbeta språkutvecklande.

- Vilken språknivå ligger mina elever på?
- Vilka språkliga krav ställer ämnesområdet på eleverna?
- Vilket språk behöver eleverna för att kunna delta i uppgifter och aktiviteter i undervisningen?
- Vilka övningar kan jag använda så eleverna får träna sig i att tala, lyssna, läsa och skriva utifrån språket i ämnet?
- Hur utvärderar jag efteråt?

Läs mer: "Stärk språket stärk lärandet" av Pauline Gibbons.
Språkutvecklaren och läraren Anna Kayas blogg:
<http://nyisvenskaskolan.blogspot.se/>

Gymnasieskolan och SFI

Eftersom merparten av de ensamkommande barnen är 15 år eller äldre hinner de flesta inte få behörighet till gymnasieskolans nationella program. De ska istället erbjudas en plats på en av gymnasieskolans fem introduktionsprogram. Programmen har alla olika innehåll, men det gemensamma målet är att de ska förbereda eleven för en annan utbildning eller för arbetsmarknaden. Utbildningen ska påbörjas senast det första kalenderhalvåret det år eleven fyller 20 år. För asylsökande och för de som vistas i Sverige med tidsbegränsat uppehållstillstånd gäller istället att utbildningen ska påbörjas innan eleven fyllt 18 år.²⁹

IMPRE, preparandutbildning

IMPRO, programinriktat individuellt val

IMYRK, yrkesintroduktion

IMIND, individuellt alternativ

IMSPR, språkintröduktion

De flesta nyanlända elever går på IMSPR, språkintröduktion. Utbildningen fokuserar på undervisning i svenska som andraspråk, och kompletteras sedan med andra ämnen som den aktuella eleven behöver för sin fortsatta utbildning. Eleverna på IMSPR har också rätt till modersmålsundervisning som övriga elever på gymnasiet.

Om en elev (med permanent uppehållstillstånd) vill läsa extra svenska så kan han eller hon kombinera IMSPR med svenska för invandrare (SFI). Men studier på SFI kan aldrig ersätta ämnet svenska som andraspråk, som ger behörighet till gymnasieprogram. SFI är i första hand en gratis utbildning för vuxna personer med annat modersmål än svenska som behöver grundläggande kunskaper i det svenska språket. Utbildningen ger inte behörighet till att läsa på gymnasiet och man kan inte få studiebidrag om man bara läser på SFI. För att få läsa SFI ska man

29. Skollagen, 15 kap. 5 § (2010:800).

vara folkbokförd i en kommun och bosatt i Sverige från och med andra kalenderhalvåret det år man fyller 16 år.

Modersmålsundervisning

Modersmålsundervisning har varit på undantag i Sverige när det gäller resurser och status. Men både Skolverket och Regeringen har på olika vis uppmärksammat problemet och en forskningsrapport från Vetenskapsrådet³⁰ konstaterar att situationen är på väg att vända. Det är en värdefull förändring, för när elever får undervisning i sitt modersmål blir det samtidigt lättare för dem att lära sig svenska. Att det dessutom finns forskning som visar att det stärker identiteten och inlärnigen av andra ämnen gör modersmålsundervisningen till en betydelsefull pusselbit för alla nyanlända elever.

Kommunen har skyldighet att erbjuda modersmålsundervisning om det finns ett ”visst antal elever” som är berättigade till undervisningen och om det är möjligt att få tag på lärare. Regelverket³¹ håller dock på att ses över, bland annat när det gäller distansundervisning. Om det blir tillåtet att anordna distansundervisning kan även elever på skolor där det saknas lärare få undervisning och stöd på sitt modersmål. Ensamkommande nämns inte i skollagen men de bör självklart också erbjudas modersmålsundervisning. Skolverket har nyligen påpekat för Regeringen att lagen har den svagheten.

Modersmålsundervisningen kan organiseras på tre sätt, efter skoltid, som språkval på högstadiet eller som elevens val. Det tar flera år att tillägna sig ett nytt språk så att det fullt ut kan användas inom olika skolämnen. Till dess att eleven hunnit tillägna sig svenska kan modersmålet användas för att studera exempelvis matematik eller samhällskunskap.

30. ”Nyanlända och lärande. En forskningsöversikt om nyanlända elever i den svenska skolan.” Rapport 6:2010.

31. Betänkandet ”Utbildning för elever i samhällsvård och fjärr- och distansundervisning”, SOU 2012:76.

Många modersmållärare reser runt och arbetar på flera skolor, och har därför inte alltid en plats i ett arbetslag. Men enligt Skolinspektionen behövs det gemensamma rutiner och tid för samarbete mellan modersmållärare, övriga pedagoger och skolledare. Då kan erfarenheter och kunskaper delas naturligt.

Läs mer: Tema modersmål på Skolverkets hemsida:
<http://modersmal.skolverket.se/>

Svenska som andraspråk

Språk är människans främsta redskap för att tänka, kommunicera och lära. Att förstå talad och skriven svenska och att själv kunna uttrycka sig är avgörande både i och utanför skolan. För nyanlända elever, andraspråkselever, blir det en dubbel utmaning. Dels ska de lära sig det nya språket, dels ska de lära sig olika ämnen på ett språk de inte behärskar fullt ut. Det är också viktigt att komma ihåg att cirka 75 procent av de ensamkommande barnen är 15 år eller äldre och i den åldern tar det oftast längre tid att lära sig det nya språket.

Tid som krävs för att nå infödd nivå i skolans läsämnena³²

Ankomstålder Genomsnittlig tidsåtgång

5–7 år 3–8 år

8–11 år 2–5 år

12–15 år 6–8 år

Svenska som andraspråk (SVA) blir därför ett mycket viktigt ämne för elever med ett annat modersmål än svenska. För att få läsa SVA ska eleven ha ett annat modersmål, det finns dock några andra tillfällen då även elever med svenska som modersmål kan få läsa SVA, till exempel elever som bott utomlands en längre tid.

32. Collier 1987, 1989, 2002, Cummins, 1981.

Det görs alltid en individuell bedömning om eleven ska ha undervisning i svenska eller i svenska som andraspråk. SVA är inte ett automatiskt val för alla nyanlända, det kan finnas undantag beroende på situationen och språkutveckling. Ibland får elever som läser SVA en osynlig stämpel om att de är språksvaga trots att det egentligen är tvärtom, det handlar ju om elever som är flerspråkiga.

Svenska och svenska som andraspråk är likvärdiga ämnen och ger båda behörighet till gymnasiet. Svenska som andraspråk kan organiseras som ett eget ämne eller som språkval. Det är ett eget ämne med egen kursplan och betygskriterier. De timmar som eleven läser svenska som andraspråk ska motsvara timplanen för svenska.

Enligt läroplanen ska undervisningen i svenska som andraspråk bland annat ge eleven förutsättningar att:

- Formulera sig och uttrycka sig i tal och skrift.
- Läsa och analysera olika texter.
- Anpassa sitt språk och välja olika strategier.
- Se språkliga strukturer och följa språkliga normer.
- Söka och värdera information.

Bäst är om lektionerna i svenska och SVA sker parallellt, i olika klassrum. Det finns dock ingen lag som säger att man inte får ha SVA och svenska i ett klassrum samtidigt. Men då krävs en stor noggrannhet i undervisningen och en hög kompetens hos pedagogen. Det är viktigt att eleven verkligen får undervisning i SVA och bedöms därefter. Om en elev ska byta från SVA till svenska eller tvärtom bedöms också från gång till gång. Det finns heller inga regler på hur länge en elev ska eller får läsa SVA, där måste lärare och skolledning i samråd med vårdnadshavare eller god man bestämma vad som passar bäst.

Läs mer: "Svenska som andraspråk, i forskning, undervisning och samhälle" av Kenneth Hyltenstam och Inger Lindberg (red).
Nationellt centrum för svenska som andraspråk, www.andrasprak.su.se

Studiehandledning

Enligt skolförordningen och gymnasieförordningen har varje elev som har behov av studiehandledning på sitt modersmål också rätt till det. Det vill säga, om man misstänker att en elev inte kommer nå kunskapskraven i det aktuella ämnet är det givet att eleven ska ha studiehandledning. Behovet avgörs av läraren i samråd med eleven och hans eller hennes gode man eller vårdnadshavare. Det formella beslutet tas av rektor.

För elever som kommer till Sverige i sena tonåren blir studiehandledning extra viktigt med tanke på att de både ska lära sig ett nytt språk samtidigt som de ska inhämta ämneskunskaper på ett språk som de inte förstår fullt ut.

Studiehandledning kan både ges som en tillfällig insats till en elev som exempelvis har goda kunskaper i ämnet på sitt modersmål men som aldrig har arbetat med ett särskilt moment i det aktuella ämnet. Elever som har liten eller oregelbunden skolbakgrund kan behöva studiehandledning under en längre period, från en termin och upp mot ett läsår eller mer för att kunna tillgodogöra sig undervisningen fullt ut. Eftersom alla

lär sig språk i olika takt, finns det ingen regel om hur länge en elev kan få studiehandledning.

För att studiehandledningen ska bli effektiv är det viktigt att eleven får den regelbundet och att arbetsformerna varierar efter elevens behov. Rent praktiskt kan handledning ges på olika sätt – i förväg, i klassrummet, efter skoldagens slut eller via tekniska hjälpmedel som internet.

Målsättningen är att eleven ska få kunskaper i olika ämnen, lära sig ord och begrepp på två språk och lära sig studieteknik. Det handlar också om att utveckla sitt modersmål och det svenska språket samt att utifrån sina egna förutsättningar kunna hävda sig i den ordinarie klassen.

Forskning³³ visar att om begreppen som används i ämnesundervisningen parallellt ges till eleven på modersmålet främjas elevens kunskapsutveckling. Men det krävs också att studiehandledaren och undervisande pedagog samarbetar kring planering, utvärdering och uppföljning.

33. Skolverkets Allmänna råd för utbildning av nyanlända elever, 2008, s 15.

*”Genom fotbollen har jag
fått mina kompisar.”*

Danial Sadaqat, 16 år, ensamkommande pojke.

6

FRITID OCH HÄLSA

Meningsfull fritid och integration

Alla barn har enligt barnkonventionens artikel 31 rätt till en meningsfull fritid, och ensamkommande barn är inget undantag. I kommuner där avstånden är långa, bussarna få och fritidsaktiviteterna begränsade kräver det extra engagemang och flexibilitet bland de vuxna runt omkring barnen. Rädda Barnen menar till exempel att kommunerna ska ta mer ansvar och se över möjligheterna till fritidsaktiviteter i anslutning till boendet i samband med att man planerar boende eller placerar barn. Unga, nyanlända flickor har också svårare än pojkar att få en aktiv fritid, det påpekar Röda Korset i Umeå som uppmärksammat problemet i projekt Axxess.

I Socialstyrelsens rapport "Ensamkommande barn och ungas behov" från 2013 belyser man också vikten av att ensamkommande barn och unga ges möjlighet att delta i "vanliga" aktiviteter på sin fritid – alltså inte bara ha aktiviteter i boendets regi. "Det är särskilt viktigt med tanke på att boendets aktiviteter förloras när den unge flyttar ut från boendet och då riskerar att bli isolerad."

Att skapa mångkulturella mötesplatser ger också barn från världens alla hörn och kulturer möjlighet att hitta vänner och att introduceras i det svenska samhället. Här finns det många att inspireras av, i till exempel Huddinge samarbetade kommunen, Svenska kyrkan och idrottsföreningen framgångsrikt under några år under namnet KomSamman. Ett annat exempel är projekt "Hej Främling!" i Östersund som engagerat ett stort antal frivilliga och företag med att skapa aktiviteter för asylsökande barn och vuxna i Östersund³⁴.

Om det finns få aktiviteter i närområdet till boendet så gäller det också att kunna se lösningar lokalt. Exempelvis kan ett samarbete mellan skola och boende göra det möjligt att boendet lånar utrustning från skolan under skollov och på så sätt introducera flera olika aktiviteter för barnen, till exempel skridskoåkning eller filminspelning.

34. <https://www.facebook.com/hejframling>

På Hjalmar Strömerskolan i Strömsund har Barn- och fritidsprogrammet tagit initiativ till "Adda" som går ut på att skapa bättre kontakt mellan skolans nyanlända elever och de som redan går där. Detta görs genom att eleverna paras ihop två och två, och sedan ses de i eller utanför skolan minst en gång per vecka³⁵.

Att skapa mötesplatser och vara goda förebilder inom bland annat föreningslivet är vårt gemensamma ansvar. Likaså är det viktigt att informera nyanlända barn om vilka fritidsaktiviteter som finns på orten eller i närheten, även sådant som kanske känns självklart. På många orter kan man i början av höstterminen eller under skolloven få prova på olika föreningsaktiviteter, det kan vara allt från flugfiske till matlagning. Det handlar om att tillsammans med andra barn eller ungdomar göra något roligt, spännande eller intressant.

Läs mer: Mellan 2012 och 2014 drev Röda Korset i Umeå projekt Axxess för att nyanlända flickor skulle få en aktiv fritid. Projektet sammanställde sina råd i en handbok som går att ladda ner:
<http://www.umeakretsarna.se/vi-och-vara-verksamheter/>

35. Läs om Adda på: www.hjalmar.nu

Elevhälsa

Inom skolans elevhälsa arbetar skolsköterska, skolläkare, kurator, psykolog och specialpedagog. Deras uppdrag är bland annat att stötta barnen och jobba förebyggande i hälsofrågor. Elevhälsan i Sverige kan se olika ut. Det är inte säkert att det finns en skolsköterska tillgänglig alla dagar på alla skolor, men Riksföreningen för skolsköterskor rekommenderar att det ska vara maximalt 400 elever per heltidsanställd skolsköterska. På en skola med många nyanlända måste den siffran justeras neråt eftersom hälsoarbete med nyanlända tar betydligt mer tid. I den generella vägledning för elevhälsan som tagits fram av Skolverket och Socialstyrelsen framhåller man att ensamkommande barn och andra asylsökande barn kan behöva särskild uppmärksamhet med tanke på den risk som finns för psykisk ohälsa.

Elevhälsans personal behöver ha kunskap om posttraumatisk stress samt hedersrelaterat våld och förtryck. Socialstyrelsen påpekar i en rapport³⁶ att ett hälsosamtal bör genomföras av skolsköterskan så fort eleven kommer till sin nya skola. De menar även att det är bra om elevhälsan skapar kontakt med god man, med familjehemmet eller med personalen på HVB-hemmet i ett tidigt skede. I samma rapport poängteras att socialtjänsten och boendena behöver bli bättre på att uppmärksamma de hälsorisker som är relaterade till rökning, alkohol och droger. Här kan elevhälsan vara ett bra stöd.

”Resursteam för nyanlända barn och ungdomar” som finns i Huddinge kommun är ett exempel på hur man kan organisera sin elevhälsa. Teamets skolsköterska genomför hälsosamtal, hälsokontroller, tuberkulintest, upprättar skolhälsovårdsjournaler och skriver remiss till vårdcentralen på de prover som behöver tas. Skolläkaren gör en hälsoundersökning och gör en plan för de vaccinationer som behövs. Vid behov kontaktas teamets kurator eller så skrivs remiss till barnpsykiatrisk vård (BUP). När alla undersökningarna är klara lämnar teamet över ansvaret till skolsköterskan på barnets skola.

36. ”Ensamkommande barns och ungas behov – en kartläggning”, Socialstyrelsen, 2013.

Kris och trauma

Människor som tvingats fly från sina hem under krig eller naturkatastrof riskerar att traumatiseras av sina svåra upplevelser. Vilka besvär det skapar beror på många faktorer. Det är inte heller givet att symtomen och problemen kommer direkt, ibland börjar man inte må dåligt förrän flera år efteråt. Ofta handlar det om depressioner, stress, sömnproblem, mardrömmar och koncentrationssvårigheter. En hel del av de flyktingar som söker vård får diagnosen Posttraumatiskt stressyndrom, PTSD.

Det är betydelsefullt att ha en grundförståelse för hur komplext ett trauma är och vara beredd på att möta vitt skilda reaktioner. Men det är också viktigt att komma ihåg att när människor mår dåligt kan orsaken vara allt från relationsproblem till krigs- och tortyrskador. Oavsett orsak har kroppen och psyket en förmåga att återhämta sig om de rätta förutsättningarna ges – om både den som drabbats och omgivningen erkänner och accepterar att trauman är normala reaktioner på onormala händelser. Att få stöd i att acceptera det som hänt och acceptera sina egna reaktioner är början på en läkande process. Målet måste vara att alla stödinsatser bygger på en helhetsbild och en samverkan mellan olika instanser och personer som finns runt den som drabbats.

I flera av de större städerna runt om i landet finns behandlingscenter för krigs- och tortyrskadade, de drivs bland annat i Röda Korsets regi. Där görs psykologiska utredningar för att bedöma om symtomen till exempel kan bero på PTSD eller en neuropsykiatrisk diagnos. Som barn eller ungdom kan man även vända sig till Barn- och ungdomspsykiatri för att få hjälp.

Posttraumatiskt stressyndrom

Posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) är en relativt ny psykiatrisk diagnos som förekommer i tryck första gången 1980. Den diagnos som då gjordes byggde på forskning kring tusentals krigstraumatiserade Vietnamveteraner från USA. Sedan dess har mycket forskning tillkommit och diagnosen är idag mer nyanserad.

Diagnos i sex steg

Diagnosen är strukturerad i sex olika steg.

Förutsättning (A)

Personen ska ha utsatts för en traumatisk händelse som kännetecknas av hot om död eller allvarlig skada riktad mot sig själv eller andra samt att situationen inbegrep intensiv fruktan, hjälplöshet eller rädsla. Beroende på hur och när händelsen inträffar kan den drabbade personen påverkas mer eller mindre.

Återupplevelsorna (B)

Olika situationer, en lukt eller en plats, stress eller fysiska reaktioner kan leda till att den traumatiserade återupplever händelserna. Ibland kan det vara svårt att förstå vad som utlöste den obehagliga återblicken i det förflutna. Det är vanligt med så kallade flashbacks och mardrömmar.

Ihållande undvikande beteende (C)

Man undviker allt som kan förknippas med det som hänt. Det kan också få till följd att man isolerar sig från sin familj och andra runt omkring.

Ihållande arousal stress (D), förhöjd vaksamhet

Den traumatiserade får svårt att koncentrera sig, får sömnproblem, är lättretlig, ständigt spänd och reagerar onormalt kraftigt på till exempel oväntade ljud. Personen kan inte återhämta sig eller slappna av.

Varaktiga symtom (E)

De olika symtomen och störningarna ska ha funnits minst en månad.

Betydande belastnings- och funktionsnedsättning (F)

Kriterierna (A–E) vägs samman och om de ger en betydande belastnings- och funktionsnedsättning i vardagen: socialt, arbetsmässigt eller inom andra viktiga områden ställs diagnosen PTSD.

För människor som inte bara utsatts för en traumatisk situation, utan över en längre tid utsatts för svåra händelser, till exempel i krigssituationer eller upprepad tortyr i fångenskap, kan diagnosen PTSD vara ofullständig. Där blir det ofta tal om komplexa trauman som innebär större utmaningar när det gäller behandling och stöd.

Det är viktigt att tänka på att barn som uppvisar symtom på PTSD inte behöver ha upplevt trauman själva, alltså inte vara primärt traumatiserade. Trauman kan smitta. Barnet kan ha blivit påverkat av sina föräldrar eller andra nära släktingar och vara sekundärt traumatiserat.

Läs mer:

Röda Korsets hemsida, sök på PTSD, www.redcross.se

Barn- och ungdomspsykiatrisk verksamhet

Barn- och ungdomspsykiatrisk verksamhet (BUP) är en medicinsk specialitet som riktar sig till barn och ungdomar, deras familjer och nätverk. Verksamheten drivs huvudsakligen av landstingen med öppenvård som bas och med slutenvårdsmöjligheter för barn och ungdomar med stora utrednings- och vårdbehov.

På BUP arbetar man utifrån en helhetssyn på problemen och med olika arbetssätt. Man arbetar också med familjeterapi, diagnostik och utredning, psykosociala behandlingsmetoder, pedagogiska metoder och miljöterapi. Även skolverksamhet kan finnas. Här arbetar bland annat läkare, psykologer, socionomer, sjuksköterskor, skötare och pedagoger. Till BUP söker sig barn och ungdomar som till exempel:

- känner sig ledsna och nedstämda
- har lätt att hamna i konflikter

- är rädda och ängsliga
- är splittrade och har svårt att koncentrera sig
- äter för lite eller hetsäter
- känner sig ensamma och har svårt att prata med någon i sin närhet
- har varit utsatta för olika slags övergrepp eller kränkningar
- har fobier eller tvångstankar
- har självmordstankar eller har försökt ta sitt liv

Bland ensamkommande barn och unga kan psykisk ohälsa bland annat visa sig som sömnsvårigheter, återkommande mardrömmar, koncentrationssvårigheter, utåtriktat aggressivt beteende eller att man väljer att isolera sig. Att vänta på beslut om asyl eller att få ett besked om avslag kan bidra till att den psykiska hälsan försämras. Även ett positivt beslut om uppehållstillstånd kan ge psykiska reaktioner.

Förutom den problematik som är kopplad till barnens flykt och asylprocess är även ensamkommande barn och unga som alla andra barn och ungdomar. De är också tonåringar som prövar sin identitet i olika sociala sammanhang, som utforskar vuxenvärlden och som ibland tappar fotfästet och som behöver stöd för att kunna stå stadigt igen.

Om personalen på landets olika boenden får möjlighet till kvalificerad handledning, får de också bättre förutsättningar att ge barnen rätt stöd i vardagen. När den kompetens som behövs inte finns att tillgå på boendet, hos elevhälsan, vårdcentralen eller hos socialtjänsten kan personal eller barnet självt kontakta BUP för att få stöd och hjälp.

Det kan vara stora skillnader på hur tillgänglig barn- och ungdomspsykiatri är för de nyanlända barnen, beroende på var i landet de bor. Väntetider, åldersinriktning, kunskaper och erfarenhet varierar runt om i Sverige, liksom avstånd till närmaste BUP-mottagning.

Förhållningssätt

När man kommer i kontakt med nyanlända barn som inte verkar kunna hantera vardagen och ger intryck av att inte må bra, är det normalitetsprincipen som ska tillämpas. Det innebär att de åtgärder eller rutiner som normalt följs i sådana situationer ska gälla även för dessa barn. Alltså man bör göra det man skulle ha gjort i vanliga fall. Samma regler och lagar gäller för ensamkommande som för alla andra barn. I verksamheterna ska det finnas inarbetade rutiner för krissituationer, utredningar, åtgärder och elevvårdskonferenser.

Om man som personal är orolig för att ett barn far illa är man skyldig att göra en anmälan om detta till socialtjänsten. Man kan även vända sig till Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) och socialtjänsten om man behöver råd och stöd.

Det är viktigt att skilja på behandlingsinsatser och hälsofrämjande insatser i vardagen. Behandling och eventuella diagnoser utförs av sjukvården. Det finns många behandlingsmetoder för personer med trauman, ofta i samtal med en terapeut. I vardagen kan pedagoger och annan personal göra mycket. Ett barn som befinner sig i kris behöver någon som finns där, någon som ger närhet, värme och bekräftelse. Att bara sitta nära, hålla en arm runt barnets axlar eller en hand på barnets arm kan vara ett tillräckligt stöd i stunder av sorg, rädsla eller ångest.

För den som vill lära sig mer finns exempelvis förhållningssättet traumamedveten omsorg³⁷ som Rädda Barnen arbetar för att sprida till olika yrkesgrupper som möter utsatta barn. Det innebär kortfattat att barnen behöver fysisk och psykisk trygghet, bra relationer till vuxna och hjälp att hantera stress och känslostormar.

Forskning visar att en stödjande psykosocial miljö bidrar till läkandet och kan ses som en del i en behandling. Strukturer och förhållningssätt i skolan är därmed bland de viktigaste faktorerna för att ensamkommande barn ska kunna komma i balans och må bra. Från projekt BEGIN

37. Metoden kommer från den australiensiske forskaren Howard Bath och används bland annat i Norge.

rekommenderar vi att man ser till barnens resurser och ha ett salutogent (hälsofrämjande) förhållningssätt. Det förhållningssättet³⁸ utgår ifrån Aron Antonovskys hälsomodell som är uppbyggd på tre begrepp: *begriplighet*, *hanterbarhet* och *meningsfullhet*. Fokus är det friska i barnet och tillvaron och man lägger tonvikten vid det som går i stället för det som inte går. Den som upplever meningsfullhet och engagemang har större möjlighet att finna resurser att lösa problem.

Bemötandet – att tänka på

- Dialog, empati och bekräftelse är grundstenar i mötet med barnet. Bekräfta alltid känslan, upplevelsen.
- Se och lyssna på det barnet förmedlar.
- Samstämd, begriplig och förutsägbar omgivning ger större trygghet. De vuxna är ett team som drar åt samma håll.
- Sätt aldrig gränser i affekt.
- Dra inte aktivt fram trauman, det kommer när det är läge.
- Var konkret och saklig i samtal.
- Se till att det är kontinuitet i relationer, bygg tillit och förtroende.

Det händer att personal som arbetar med ungdomarna har svårt att hantera deras ångest och smärta, då finns det risk att de engagerar sig alldeles för mycket, till exempel i samband med beslut från Migrationsverket. Den anställde kan också reagera med att ta avstånd och skapa ett vi och dem. Då krävs det handledning eller att den anställde byter arbetsuppgifter.

38. Begreppet utvecklades av Aaron Antonovsky (1923–1994), professor i medicinsk sociologi och verksam i Israel och USA.

”Det är självklart för mig att vi ska umgås över gränserna. Det är jätteviktigt, vi har mycket att lära av varandra och nu får alla en extra knuff i ryggen så vi kommer igång.”

Lina Frank, gymnasieelev om kamratprojektet ”Adda”.

7

METOD OCH MATERIAL

Metod och material

I vårt arbete med projekt BEGIN har vi utgått från projekt Barnintroduktion och projekt Begripligt hela vägen, två nyligen avslutade projekt med fokus på nyanlända kvotflyktingar under 18 år. Vi har tagit till vara kunskaperna och anpassat metod och material för ensamkommande barn och ungdomar. Vårt mål är att förbättra mottagandet och göra både asylprocessen och migrationsprocessen mer begriplig för barnen. Vi utgår från oss själva i Strömsund, men hoppas att vi kan inspirera och sprida vårt arbetssätt till andra.

Metoden bygger på en helhetssyn på alla plan. Till att börja med gäller det att se hela människan, just det här barnets erfarenheter, behov och drömmar. Samtidigt gäller det också att vara medveten om det som händer runt omkring barnet och vara uppmärksam på vilka som medverkar – och vad som påverkar barnet och samverkansklimatet.

Till vår hjälp i vardagen har vi fem ledord som förklaras lite längre fram i boken; relation, dialog, delaktighet, repetition och reflektion. Både ursprungsmaterialet och vårt nya, anpassade material har testats och används av flera kommuner. Det består av fem delar:

- Handbok för personal och andra vuxna som möter barnen.
- Samtalsmallar för boende, god man och skola.
- ”Sverigeprogram”, material om Sverige och asylprocessen.
- ”Jag, vi och samhället”, underlag för gruppverksamhet.
- ”Nu, då och sen”, en arbetsbok för barnen.

Via materialet får de ensamkommande barnen och ungdomarna hjälp att orientera sig i allt det nya och få en förståelse för de olika delarna i asylprocessen. De får också chans att arbeta med sin identitet, reflektera över sitt tidigare liv och trots ovisshet våga planera för framtiden. Vårt förhållningssätt är att fokusera på möjligheter och styrkor istället för svårigheter och svagheter. Vi menar att alla vuxna som träffar barnen i sitt yrke och sin vardag måste möta barnen med respekt och både uppmärksamma och ta tillvara deras erfarenheter, språk och kunskaper.

SVERIGEPROGRAM
JAG, VI OCH SAMHÄLLET
NU, DÅ OCH SEN

I vår egen kommun, Strömsund, har utvecklingsarbetet i de olika projekten resulterat i att vi skapat Resurscentrum integration (RCI). På RCI arbetar en pedagog, socionomer samt process- och utvecklingsledare som ger stöd till barn, personal, föräldrar och andra vårdnadshavare. Men även om vi skapat RCI innebär det inte att vi är färdiga, att jobba med människor är en ständigt pågående process och vi upptäcker hela tiden saker som behöver ändras eller utvecklas.

Våra ledord

Relation

Det är viktigt att skapa relationer och bygga upp förtroenden med respekt och ödmjukhet. Ett förtroende behövs för att våga prata och berätta, både i ett enskilt samtal och inför en grupp. Grunden är egentligen en god kommunikation som gör det möjligt att både nå och förstå varandra i olika situationer.

Dialog

En bra dialog ökar engagemanget och bidrar till känslan av att vara sedd och hörd, man möter barnet där han eller hon "befinner sig". Vad är aktuellt, vad är viktigt att prata om och vilka frågor behöver få svar? När dialogen fungerar bra får man som vuxen återkoppling på vad som når fram och hur det uppfattas – och kan då vid behov förtydliga det som sagts. Det är naturligtvis minst lika viktigt att dialogen även fungerar mellan alla vuxna som möter barnet i sina olika uppdrag och roller.

Delaktighet

När barnen får vara delaktiga får de verktyg som kan ge lust och mod att både vilja och våga påverka – för att i slutändan kunna påverka. De får möjlighet att upptäcka att deras kunskaper, synpunkter och agerande kan bidra till förändring. De får också träna på att se sig själva som en del av lösningen på eventuella problem.

Repetition

Att repetera skapar trygghet, stärker kunskaper och ökar förståelse.

Reflektion

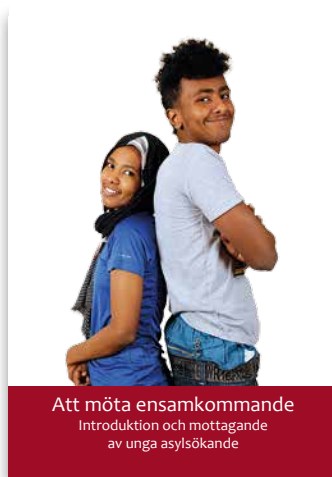
Att reflektera och ge respons är lika viktigt för barnen som för de vuxna. När man ger sig tid till reflektion är det lättare att se helheten och sin egen roll. Som vuxen är det centralt att kontinuerligt reflektera kring hur man själv påverkar situationen, barnen, gruppen, arbetsplatsen och så vidare. Med reflektion som verktyg skapas förutsättningar för förändring och utveckling.

Vårt material

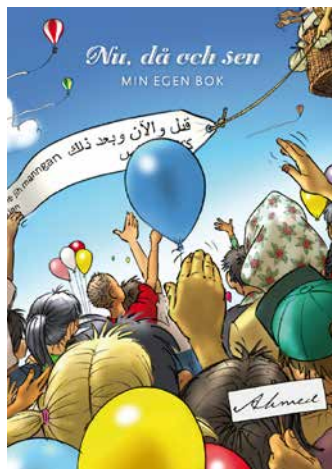
1 Handboken "Att möta ensamkommande" riktar sig till vuxna som möter barnen i sitt yrke eller på sin fritid. Den ger baskunskaper och förtydligar olika roller och ansvar. Handboken kan till exempel användas vid introduktion av nyanställda vägledare och lärare eller vid utbildningsdagar för gode män. Boken är en uppföljare till handboken "Det bästa för barnen" som fokuserar på nyanlända kvotflyktingar.

2 Mall för olika samtal på boende och skola, välkomst-, inskrivnings- och kartläggningssamtal. För att underlätta kommunikation och samverkan mellan olika aktörer kan samtalsmallen kompletteras med en samtyckesblankett så att delar av informationen enklare kan lämnas vidare.

3 "Sverigeprogram" är ett informationsmaterial om Sverige i två varianter, ett för kvotflyktingar och ett för ensamkommande barn och unga. Sverigeprogrammet för ensamkommande består av tre presentationer med drygt tio blad vardera. Bladen har korta faktatexter, förslag på diskussionsfrågor och bilder. Sverigeprogrammet fokuserar på ankomsten till Sverige, vardagsliv, utbildning och asylprocess.

4 ”Nu, då och sen”, en arbetsbok för alla nyanlända barn och unga. Vi har kompletterat boken med förslag på övningar som kan passa ensamkommande. Boken binder ihop dåtiden med nutiden – samtidigt som barnet får möjlighet att drömma om och planera för framtiden. Tanken är att barnet ska arbeta i boken med jämna mellanrum under den första tiden i Sverige och att den ska hjälpa honom eller henne att förstå och hålla ihop sin egen asyl- och migrationsprocess.

5 ”Jag, vi och samhället” är en serie gruppträffar för barn och unga. Vi har kompletterat de fem ursprungliga träffarna med ytterligare två, anpassade för ensamkommande.

- Att komma till Sverige
- Familj och traditioner
- Rättigheter och skyldigheter
- Skolan
- Hälsa
- • Allemansrätt
- • Asylprocess för ensamkommande

Råd och rekommendationer

Vägen till framgång när det gäller mottagande och introduktion av ensamkommande barn och unga kan se olika ut hos olika kommuner och myndigheter. Men utifrån såväl egna erfarenheter som andras vill vi lyfta fram några viktiga faktorer.

Barnrättsperspektiv

Vid beslut som rör barn ska man alltid ta hänsyn till barnets alla rättigheter och lyssna på barnets åsikter. Utgå från barnkonventionen och tänk på att det är skillnad på att som vuxen analysera vad man tror är barnets bästa och att låta barnet ge sin syn på saken, ur sitt perspektiv.

Strategier, riktlinjer, metoder

Hur gör vi i vår kommun, på vår skola eller i vår förening när det kommer nya barn och ungdomar? Genomtänkta strategier och tydliga riktlinjer och arbetsmetoder för mottagande och introduktion är en förutsättning för att det ska fungera, men för den skull får man inte glömma att många ordinarie rutiner fungerar lika bra när det gäller ensamkommande barn som för alla andra.

Ansvars- och rollfördelning

Det kan inte nog påpekas hur viktigt det är att alla som möter de ensamkommande barnen i sitt yrke känner till vad andra aktörer har för ansvar och uppgifter. Det är också viktigt att barnen får en bra förklaring till de vuxnas olika roller, det skapar trygghet och lugn.

Samverkan

När det gäller ensamkommande barn är det många inblandade och samverkan kan se olika ut. Nätverksträffar över yrkesgränserna och gemensamma utbildningsdagar är två bra sätt att skapa förutsättningar för samverkan. Att god man och barnet själv skriver under en samtyckesblankett för att viss information kan få lämnas mellan exempelvis skola och boende är ett annat bra exempel på hur samverkan kan underlättas.

Kompetensutveckling

Oavsett om kommunen tagit emot ensamkommande barn förut eller

om det är en ny del i verksamheten så måste personal som möter barnen erbjudas kompetensutveckling. En grundläggande kunskap om asylprocessen och kris- och trauma är viktig för alla som jobbar runt omkring barnen. Samtalsteknik och värdegrundsfrågor är två andra centrala kompetensområden, liksom olika metoder att arbeta med dialog och delaktighet.

Kommunikation

Reflektera över hur kommunikationen fungerar och hur den kan utvecklas. Vad säger vi till varandra, varför säger vi det vi säger och när? Hur säger vi det och vilka konsekvenser får det?

Tolk

Anlita alltid en tolk den första tiden och även när det behövs vid andra tillfällen. Var noga med att kontrollera att barnet förstått det som sagts och att tolken översatt korrekt. Översätt även skriftlig information. När det inte finns möjlighet att översätta, skriv på enkel svenska och använd bilder.

Referensramar

Om man har ett öppet förhållningssätt och möter varje barn utifrån hans eller hennes referensramar istället för att ta för givet att situationer, företeelser eller begrepp upplevs lika av alla har man en god grund för fortsatt dialog. När man ger sig tid att lyssna visar det sig ibland att problem och missförstånd egentligen handlar om olika referensramar. Väljer man också att se möjligheter istället för svårigheter blir det vinster för alla.

Alla sinnen

Vi lär oss nya saker på olika sätt. När tanke, känsla och kropp får vara med minns vi bättre och tar till oss mer kunskap. Genom våra sinnen kan vi också dela minnen och erfarenheter – en doft, en bild, några toner eller en smak kan plocka fram något som vi tidigare lärt eller upplevt. När hela kroppen får vara med i ett samtal eller i en övning förstärks språket och barnet får ytterligare ett sätt att uttrycka sina känslor, tankar och åsikter.

Likvärdighet i skolan

För barn som börjar i den svenska skolan som tonåring är det ofta en stor utmaning att få tillgång till ämnesundervisningen och att få visa sina kunskaper. Men elevers möjligheter att tillgodogöra sig undervisningen och nå goda studieresultat får inte bero på deras bakgrund, språk eller vilken skola de går i. Den svenska skolan ska vara likvärdig, och för att uppnå det krävs att personalen är flexibel och ger rätt stöd i rätt tid.

Inkludera

För att integrationen ska fungera krävs det att de ensamkommande och alla andra nyanlända barn får vara med, att de blir inkluderade. I praktiken kan det handla om se till att alla elever bjuds in till friluftsdagen eller att tänka strategiskt när man väljer vilket klassrum som ska vara de nyanlända elevernas bas. Välj klassrummet som är mitt i skolan. Göm inte eleverna – och glöm dem inte!

Fritid

Alla barn har rätt till en meningsfull fritid. För ensamkommande barn är det extra viktigt att få ta del av ortens olika aktiviteter, och hitta något som passar hans eller hennes intressen. Om barnen "bara" är med på aktiviteterna som boendet ordnar kan de som får PUT bli isolerade när de ska flytta till eget boende.

Rutiner vid avslag

Precis som det behövs rutiner, riktlinjer och metoder för att ta emot nyanlända barn som söker asyl behövs det också strategier när barn får avslag på sin ansökan. Behoven är alltid individuella och därför är en god samverkan mellan berörda aktörer viktig. I projektet "Återvändande ensamkommande" har Strömsunds kommun genom Europeiska Återvändandefonden tagit fram material kring hur man kan informera barn om asylprocessen, hur en övergripande samverkan kan se ut mellan olika aktörer samt hur samtal och dialog kan genomföras, allt utifrån ett återvändandeperspektiv. Materialet kan laddas ner från hemsidan www.begripligt.nu

Ordlista – Begreppsförklaringar

Ankomst- och anvisningskommun

Ankomstkommun är den kommun där ett ensamkommande barn först ger sig till känna. Anvisningskommun är den kommun där barnet bor i väntan på Migrationsverkets beslut om uppehållstillstånd. Malmö är den absolut största ankomstkommunen eftersom många barn kommer via Öresundsbron. En del av ankomstkommunerna har också transitboende för de allra första dagarna.

Asyl

Ordet asyl betyder fristad. En person som beviljats asyl har fått ja på sin ansökan och fått uppehållstillstånd.

Asylprocess

De olika stegen som en asylsökande går igenom – från ansökan till beslut.

Asylsökande

En utländsk medborgare som tagit sig till Sverige och begärt skydd mot förföljelse, men som ännu inte fått sin ansökan slutligt prövad av Migrationsverket och/eller Migrationsdomstol.

Avslag

Barnets ansökan om uppehållstillstånd kan avslås av Migrationsverket. Beslutet kan överklagas hos Migrationsdomstolen och därefter hos Migrationsöverdomstolen. När ett avslag inte längre kan överklagas räknas det som slutgiltigt (att det vinner laga kraft). Ett beslut om avslag gäller i fyra års tid.

Avvisning/Utvisning

När en person får beslut om (avslag) att han eller hon inte får stanna i Sverige kallas det avvisning om beslutet kommer inom tre månader efter ansökan. Efter tre månader kallas det utvisning istället.

Barn

Alla personer som är under 18 år är barn. Ibland räknas flickor och pojkar som barn tills de är 20 år, till exempel när det gäller tandvård eller viss kollektivtrafik. De barn och ungdomar som kommer till Sverige utan föräldrar eller annan vårdnadshavare räknas som ensamkommande barn.

Barnperspektiv

Med ett barnperspektiv menas att vuxna gör en egen analys och försöker sätta sig in i barnets situation. Syftet är att ta tillvara barnets intressen, behov och ågera för barnets bästa.

Barnets perspektiv

Med barnets perspektiv menas barnets egen tanke, berättelse, upplevelse och tolkning. Det vill säga, tillämpar man barnets perspektiv får barnet komma till tals.

Barnrättsperspektiv

Med ett barnrättsperspektiv utgår man från barnkonventionen och tar hänsyn till barnets alla rättigheter. Det ska märkas i vardagen och i alla beslut och åtgärder som rör barnet. För att det ska fungera måste både barn och vuxna ha en god kunskap om barnets rättigheter.

Familjeanknytning

Föräldrar och barn kan hänvisa till familjeanknytning när de söker uppehållstillstånd för att återförenas. Som familjeanknytning räknas även fru, make, registrerad partner eller sambo men också en person som den sökande planerar att gifta sig eller bli sambo med.

Flykting

En flykting är en person som vistas utanför sitt hemland och som har en befogad rädsla för att bli förföljd, till exempel på grund av ras, nationalitet, kön, religiös eller politisk åsikt. Det finns även internflyktingar, det vill säga människor som är på flykt inom sitt eget hemland.

Kvotflykting/Vidarebosatt:

Sverige tar emot cirka 1 900 kvotflyktingar per år, särskilt utsatta människor som drabbats av förföljelse, krig eller andra katastrofer. De väljs ut av Förenta Nationernas flyktingorgan UNHCR som bedömt att de inte kan återvända hem och att det inte alls går att hitta någon annan, närmare lösning. Ytterst få kvotflyktingar är barn som kommer utan föräldrar eller vårdnadshavare och de räknas inte med i statistiken över ensamkommande.

LMA-kort

Förkortningen LMA är lagen om mottagande av asylsökande. LMA-kort utfärdas av Migrationsverket och är en tillfällig handling med foto som visar att innehavaren är asylsökande i Sverige.

Migration

Ordet migration är samlingsnamn för emigration (utvandring) och immigration (invandring). Migrationsverket arbetar både med in- och utvandring.

Permanent uppehållstillstånd, PUT

När ett ensamkommande barn eller annan asylsökande får PUT innebär det att han eller hon har rätt att utan tidsbegränsning bo och arbeta i Sverige. Den som har PUT har rösträtt och rätt att fritt resa in i och ut ur Sverige.

Verkställighetshinder

Migrationsverket kan i sista stund avbryta en avvisning eller en utvisning på grund av verkställighetshinder. Det kan t ex beror på att personen blivit mycket sjuk eller att situationen i hemlandet förändrats.

Vistelsekommun

Vistelsekommun är den kommun där barnet vistas, det vill säga, både ankomstkommun och anvisningskommun kan vara vistelsekommun. Ett barn kan söka asyl i Malmö (som blir ankomstkommun), sedan anvisar Migrationsverket barnet till Strömsund (som blir anvisningskommun). Så länge barnet bor kvar är Strömsund vistelsekommun. Men om

socialtjänsten tycker att exempelvis Lycksele har ett bättre boende för barnet blir Lycksele vistelsekommun.

Åldersbedömning

De ensamkommande barnen saknar många gånger födelsebevis eller annan identitetshandling. Om barnet inte kan lägga fram några bevis eller om det råder starkt tvivel om personens ålder kan man göra en medicinsk åldersbedömning med samtycke av barnet och ställföreträdaren. Om Migrationsverket gör bedömningen att den sökande är vuxen ska denne istället erbjudas plats i ett annat boende än de kommunala hemmen.

Återvändande

Med återvändande menas att barnet reser tillbaka till sitt hemland, vilket kan ske antingen frivilligt eller mot barnets vilja.

Referenslista och tips på länkar

Myndigheter och organisationer

Barnens rätt i samhället, BRIS www.bris.se

Flyktinggruppernas riksråd www.farr.se

Information om Sverige www.informationsverige.se

Inspektionen för vård och omsorg www.ivo.se

Länsstyrelsen www.lansstyrelsen.se

Migrationsverket www.migrationsverket.se

Nationellt centrum för svenska som andra språk www.andrasprak.su.se

Regeringen www.regeringen.se

Region Jämtland Härjedalen www.regionjh.se

Resurscentrum Integration – RCI www.stromsund.se, www.begripligt.nu

Resurscentrum för nyanlända – RCN www.huddinge.se

Riksdagen www.riksdagen.se/Dokument-Lagar/

Riksförbundet gode män och förvaltare www.rgmf.se

Riksföreningen för skolsköterskor www.skolskoterskor.se

Rådgivningsbyrån för asylsökande barn och unga www.sweref.org/barn

Rädda Barnen www.raddabarnen.se

Röda Korset www.redcross.se

Skolinspektionen www.skolinspektionen.se

Skolverket www.skolverket.se

Socialstyrelsen www.socialstyrelsen.se

Sveriges kommuner och landsting www.skl.se

Tema modersmål, mötesplats <http://modersmal.skolverket.se>

Unicef www.unicef.se

Publikationer, projekt och material

Adda – ett kompisprojekt i Strömsund www.hjalmar.nu

Avvisningar och utvisningar av ensamkommande flyktingbarn
Polisutbildningens skriftserie, Umeå universitet 2014:3

Bedömning av svenska som andraspråk
Anna Flyman Mattsson och Gisela Håkansson (red),
Studentlitteratur, 2010.

Begripligt hela vägen, metod- och materialbok för arbete med nyanlända barn och unga www.begripligt.nu

Det bästa för barnen, introduktion och mottagande av nyanlända
www.barnintro.se

Ensamkommande barn och ungdomar, en praktisk handbok om flyktingbarn.
Kerstin Fälldin och Görel Strand, Natur och Kultur, 2010.

Ensamkommande barn och ungas behov, en kartläggning.
Socialstyrelsen 2013.

Ensamkommande barns rätt – en vägledning för den gode mannen, kommunen med flera
Eva von Schéele och Ingemar Strandberg, Norstedts juridik, 2010.

Hej främling – ett projekt för asylsökande i Östersund.
<https://www.facebook.com/hejframling>

Hitta Rätt, informations- och arbetsmaterial, Göteborgs stad.

Mellan avslag och utvisning. Förstudie Återvändande ensamkommande, Strömsunds kommun 2014. www.begripligt.nu

Metodhandbok, mottagande av ensamkommande asylsökande barn med barnet i fokus. Projekt E84-275, Eskilstuna, 2013.

Mottagandet av ensamkommande barn och ungdomar placerade i HVB-hem och andra boendeformer i Östergötland – vem gör vad?
Regionförbundet Östsam, 2012.

Nu, då och sen en arbetsbok för barn och unga www.begripligt.nu

Pictogram – ett visuellt språk med symbolbilder www.pictogram.se

Projekt Axxess, Röda Korset, Umeå.

<http://www.umeakretsarna.se/vi-och-varaverksamheter/>

Projekt Connect, checklista för mottagande av ensamkommande barn.
”Local Cooperation for Unaccompanied Children – A Tool to Assess and Improve Reception Conditions”. <http://www.connectproject.eu/swe.html>

Projekt Barnintroduktion i Jämtlands län www.barnintro.se

Projekt Begripligt hela vägen, mfl projekt i Strömsund www.begripligt.nu

Samtal med barn Petter Ivarsson, BRIS och Gothia förlag AB 2007

Socialtjänstens arbete med ensamkommande barn och ungdomar
– en vägledning Socialstyrelsen, 2013.

Språkutvecklaren och läraren Anna Kayas blogg

<http://nyisvenskaskolan.blogspot.se/>

Stärk språket, stärk lärandet, Pauline Gibbons, Hallgren & Fallgren,
2013

Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle
Kenneth Hyltenstam och Inger Lindberg, Studentlitteratur 2013

Tankarna springer före – att bedöma ett andraspråk i utveckling
Tua Abrahamsson m fl, Liber, 2014.

Traumamedveten omsorg, forskaren Howard Bath.

<http://www.hjelptilhjelp.no/video/latest/>

traumebevisst-omsorg-v-howard-bath-rvts-norsk

Två flugor i en smäll – att lära (på) sitt andraspråk
Pirkko Bergman m fl Liber 2001

Utbildning för nyanlända elever, Skolinspektionen, kvalitetsgranskning,
rapport 2009:3.

Utvecklingsarbete för ensamkommande barn, ett projekt med sam-
verkansperspektiv. Rapport från SKL maj 2014.

Migrationsverkets publikationer

www.migrationsverket.se

Till dig som är barn och söker asyl utan förälder, föräldrar eller annan vårdnadshavare

Migrationsverkets information till gode män och överförmyndare

Skolverkets publikationer

www.skolverket.se/publikationer

Att undervisa elever med svenska som andraspråk – ett referensmaterial (2001)

Europeisk språkportfolio, ESP, dokumentation och utveckling av flerspråkiga och interkulturella kontakter

Nationella prov i svenska/svenska som andraspråk åk 3, 6, 9. Proven är obligatoriska och är avsedda att vara ett stöd för läraren inför betygssättningen.

Nya språket lyfter: Åk 1–6, lärarhandledning, bedömningsstöd

Nya språket lyfter: Åk 1–6, studiehandledning, bedömningsstöd

Nya språket lyfter: Åk 1–6, observationsschema

Skolverkets Allmänna råd för utbildning av nyanlända elever

Språket på väg, åk 7–9, del 1

Språket på väg, åk 7–9, del 2

Språket på väg, åk 7–9, matriser

Kontakt

Begriplig barnintroduktion för ensamkommande (BEGIN)
Framtids- och utvecklingsförvaltningen
Strömsunds kommun
Växel 0670-161 00

Projektleddare

Lisa Persson
lisa.persson@stromsund.se
Berit Holter
berit.holter@stromsund.se

Projektmedarbetare

Ann Bornestig, pedagog
Helen Jonsson, pedagog
Jeanette Nilsson, enhetschef HVB
Cemile Pekmez, vägledare HVB
Marie Rislund, socionom socialtjänsten
Sara Adelhult, informationsproduktion
Louise Ander, Rädda Barnen

Projektpartners

Åre kommun, Rädda Barnen

Projektnätverk

Projektet har samarbetat med och rådfrågat gode män, ensamkommande barn och ungdomar, personal på skolor, på HVB, inom socialtjänsten, landstinget samt sakkunniga på Skolverket, Migrationsverket, överförmyndarnämnden med flera. Vårt nätverk är starkast i Jämtlands län, men vi har även haft många kontakter på andra platser i landet.

Hemsida

www.begripligt.nu

Att möta ensamkommande

Introduktion och mottagande av unga asylsökande

Det här är en handbok för dig som möter ensamkommande barn och ungdomar i din vardag. Kanske jobbar du som vägledare på ett boende eller som skol-sköterska? Kanske är du lärare, god man eller tränare för ett fotbollslag? Vem du är och var i landet du bor spelar egentligen mindre roll, men vår förhoppning är att handboken kan bli ett komplement till dina egna kunskaper och erfarenheter. Framförallt hoppas vi att boken kommer till användning så att vi tillsammans kan skapa ett ännu bättre mottagande av unga asylsökande.

Strömsunds
Kommun
Stræjmien tjjelte

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska flyktningfonden